

Univerzita Karlova v Praze

Husitská teologická fakulta

Bakalářská práce

Praha, 2014

Autor práce: Jana Dvořáková

Bakalářská práce

Justinian Veliký a umění jeho doby
Justinian the Great and Art of His Age

Vedoucí práce:

ThDr. Kamila Veverková, Th.D.

Autor práce:

Jana Dvořáková

Praha, 2014

Poděkování

Tímto bych ráda poděkovala především vedoucí mé bakalářské práce ThDr. Kamile Veverkové Th.D. za její vstřícnost, ochotu, cenné rady, metodické vedení a mně věnovaný čas.

Mé díky za odbornou spolupráci patří také paní Ing. Arch. Evě Dvořákové.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato diplomová práce byla umístěna v Ústřední knihovně UK a používána ke studijním účelům.

V Praze, dne 28. dubna 2014

.....

Jana Dvořáková

Anotace

Práce pojednává o životě a vládě císaře Justiniána I. Věnuje se také změnám, které v průběhu své vlády učinil tento císař.

Zmiňuje Justinovo a Justiniánovo putování za prací, které uskutečnili do města Konstantinopolem, kde se Justinovi podařilo z nevzdělaného vojenského velitele dostat až na císařský trůn. Justiniánova cesta k moci i dosažení odpovídajícího vzdělání byla především díky jeho strýci značně jednodušší.

Pozvolna probereme Justiniánův soukromý i císařský život, jeho rozsáhlou aktivitu v oblasti zákonodárství a státní správy. Nelze opomenout také jeho bohatou stavitelskou činnost.

Poukážeme na přírodní katastrofy a jiné komplikace, které Konstantinopol postihly v průběhu císařovy vlády.

Justinián je rovněž proslulý značnou stavební aktivitou, na které je pěkně patrný rozmach a vývoj byzantského umění v celém průběhu věků, ať již se jedná o mozaiky, specifickou architekturu či ikonomalbu. Proto se dále práce věnuje byzantskému umění, které právě za této epochy dosahuje svého největšího rozkvětu.

Cílem práce je přiblížit čtenáři život a dílo císaře Justiniána I., stejně tak umění, které v Justiniánské éře dosáhlo svého zlatého věku a jako jehož důkaz nelze opomenout proslulý Konstantinopolský chrám Hagia Sofia.

Klíčová slova

Justinián, císař, vládce, zákon, Konstantinopol, středověk, byzantské umění, architektura, mozaika, ikona, Hagia Sofia, chrám.

Annotation

The work deals with the life, reign of Emperor Justinian I. He also changes that during his government has made this emperor.

It mentions Justin's and Justinian's journey for a new job in the city of Constantinople and where Justin managed to become from an uneducated military commander to an emperor. Justinian's path to power and achievement of a good education in contrast was simpler.

Slowly, Justinian's personal and imperial life will be discussed as well as his extensive activities in the field of law and certainly it cannot be unmentioned his extensive building activity.

It refers to natural disasters and other complications that affected Constantinople during the Emperor's government.

Justinian is known for extensive building activity on which can be seen the evolution of Byzantine art. Whether it is a mosaic, specific type of architecture or iconic art. Therefore, furthermore work devoted to Byzantine Art that just for that era achieves its heyday.

The aim is to familiarize the reader with the life and work of the Emperor Justinian I, as well as art that in Justinian's era reached its golden age. As the evidence one cannot omit not to mention the famous Hagia Sophia of Constantinople.

Keywords

Justinian, emperor, sovereign, law, Constantinople, Middle Ages, Byzantine Art, architecture, mosaics, icon, Hagia Sofia, temple.

OBSAH

ÚVOD.....	9
1. JUSTINIÁN I. VELIKÝ - ŽIVOT A DÍLO.....	11
1.1. Život císaře Justiniána.....	12
1.2. Panovnické působení - caesaropapismus.....	17
1.3. Justiniánova zákonodárná činnost.....	21
1.4. Justiniánova válečná politika.....	24
1.5. Justinián obecně ve vztahu k umění.....	28
2. BYZANTSKÉ UMĚNÍ.....	32
2.2. Justiniánské období.....	33
2.3. Průběh a dějiny byzantského umění.....	35
2.4. Architektura.....	38
2.5. Ikony.....	40
2.6. Mozaiky.....	43
3. HAGIA SOFIA.....	45
3.1. Monumentální a architektonický unikát.....	49
3. 2. Dějiny chrámu Hagia Sofia.....	51
3.3. Boží Moudrost a její význam.....	57
ZÁVĚR.....	61
POUŽITÁ LITERATURA.....	63
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA.....	68
SUMMARY.....	69

Seznam zkratek

ad.	a další
aj.	a jiní
apod.	a podobně
atd.	a tak dále
Gn	Genesis
mj.	mimo jiné
např.	například
obr.	obrázek
pozn.	poznámka
Sv.	svatý
srv.	srovnej
str.	strana
tj.	to je
tzv.	tak zvaný
vl. jm.	vlastní jméno
zv.	zvaný

ÚVOD

Tato bakalářská práce pojednává o císaři Justiniánovi Velikém a jeho životě. Přímou se dotýká rovněž umění jeho doby především v návaznosti na chrám Hagia Sofia¹ a jeho dějiny. Snažila jsem se postihnout nejdůležitější aspekty císařových počinů a událostí, které provázely Justiniánův život a vládu a staly se významným mezníkem dějin. Konkrétně dále rozebírám Justiniánovy mocenské ideály spojené s válečnou politikou. Hojnou činnost v oblasti zákonodárství a stavitelství, díky čemuž došlo k velikému rozmachu v oblasti umění,² které se projevuje vznikem nových prvků a technik.

Justiniánova epocha úzce souvisí s grandiózními událostmi, píšícími historii. Proto stejně tak jako každému panovníkovi, který má za svým jménem přídomek Veliký, se ani Justiniánovi nepřipisuje náhodou. Zasloužil se o něj svými velkolepými činy, které provázejí prakticky celé jeho mnohaleté působení na císařském trůně. Jeho panovnická iniciativa aj. úkony ovlivnily nejen Byzantskou říši na mnoho dalších staletí.

Práce je rozčleněna na tři hlavní kapitoly, které jsou dále členěny na příslušné podkapitoly. V první kapitole je shrnut život císaře Justiniána a to chronologicky počínaje okolnostmi, za jakých přišel se svým strýcem Justinem do Byzantské říše. Popisuje jak se postupně dostali až k nejvyšší moci a další následné faktory. Typickým mezníkem je Justiniánovo silné křesťanské smýšlení. Pro Justiniánův rodinný život nebylo možné opomenout sňatek s Theodorou.

¹ Chrám Boží Moudrosti představuje prostor, kde dochází k důležitým událostem, mimo liturgie je to konání různých společenských událostí jako svěcení biskupů. Lze zmínit též žehnání udělované císařům ujímajícím se vlády.

² Byzantské výtvarné umění vzniklo v návaznosti na raně křesťanské umění. Nejstarší byzantskou památkou je malířská výzdoba v Ravenně. V architektuře se vyvinul nový dispoziční typ byzantské kupolové stavby vycházející z archetypu trojlodní baziliky s pěti kupolemi mezi rameny vepsaného kříže. Charakteristická je mozaiková výzdoba a rostoucí zájem o tvorbu ikon.

Jelikož měl císař Justinián silně vštípenou ideu obnovy původního velkého impéria jakým byla Římská říše,³ jsou zde zmíněny i jeho válečné aktivity a působení na právní aparát státu, díky kterým se mu podařilo nakonec této své představy dosáhnout. Jako jeden z dalších císařů⁴ se do dějin nesmazatelně zapsal vydáním Corpus iuris civilis - souboru starších, restaurovaných, či zcela nově přidaných zákonů, které se přímo týkají především náboženského života společnosti.

Ke své práci jsem použila standardní, dostupné, odborné publikace a postupovala deskriptivní metodou.

³ Latinsky Imperium Romanum představovala tehdy nebývalé impérium v němž docházelo k rozvoji kultury, umění a obchodu. Pojem byl zpočátku chápán spíše abstraktně jako výraz označující sféru moci římského národa, později však již i konkrétně značil vymezení hranic.

⁴ Před ním vládl Hadrián (Edictum praetoriis). Konstantin I. a Licinius (Edictum Mediolanense). Theodosius II. (Codex Theodosianus). Na Justiniánovu kodifikaci římského práva navazuje Gratianus (Decretum Gratiani), Řehoř IX. (Liber extra) a Bonifác VIII. (Liber sextus).

1. JUSTINIÁN I. VELIKÝ – ŽIVOT A DÍLO

Období, po které trvala vláda císaře Justiniána, má stěžejní význam. Právě císařova osoba představuje spojení vlády mezi státem a církví.⁵ Justinián vynakládá veškeré své úsilí, aby dal dohromady různé zákony. Jeho cíl je vyšší než vydání díla samo o sobě, mnohé jeho prohlášení jsou tak komplikovaná, že bychom o nich mohly publikovat další ročníkovou práci. Zaměřím se zde v konečném důsledku tedy na to, co považuji z mého pohledu za charakteristické a důležité.

Justiniánova osoba je s křesťanstvím spjata těsněji, než tomu bylo u některých jiných panovníků. Jeho iniciativa se také vyznačuje snahou o obnovu původního rozsahu Římské říše. Jeho konkrétním záměrem bylo dovršit vnitřní výstavbu rozšířeného křesťanského císařství ve směru jenž zahájil již Konstantin I.⁶

V období jeho panovnického působení se zároveň představují ve vykrytalizované podobě základy byzantské civilizace, jako je zákonodárná soustava, jejíž důsledky se odráží nejen v oblasti státní správy.⁷ Utváří ucelený právní systém, politické a sociální teorie státu a vůbec celou oficiální

⁵ „Ač byl korunován konstantinopolským patriarchou. Po korunovaci už je vnímán jako spojený s Kristem. Korunovační akt z něho v podstatě učiní Božího náměstka na zemi, čímž se na něho přenáší nejvyšší kněžství. Tudíž jako šířitel a ochránce církve a čistého učení je podoben apoštolům, je *isapostolos*.“ ŘÍČAN, Rudolf. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha: KALICH, 2008, str. 174.

⁶ Svatý Konstantin byl roku 306 římským císařem. Uzákonil křesťanství jako státem uznávané náboženství. Založil nové hlavní město říše na východě, které pojmenoval Konstantinopol. Založil baziliku Svatých apoštolů a započal stavbu baziliky Hagia Sophia a baziliky Božího míru.

⁷ Zákony usnesené církví (kánones) prohlásil císař za stejně důležité jako zákony státní (nomoi). Tato syntéza je patrná z obou směrů. Císař si nárokoval právo svolávat posvátné synody a dávat církví zákony. Rovněž dbal na to, aby občanské státní zákony byly v souladu s křesťanstvím. Důraz byl kladen zejména na kánony prvních čtyř všeobecných synodů. O jejich uspořádání se především zasloužil, stejně jako o uspořádání dále zmiňovaného Codex Justinianus, antiochijský presbyter Jan III. Scholasticus, který v této činnosti pokračoval i poté, co byl zvolen Konstantinopolským patriarchou. Následně pak kolem roku 600 jsou kánones a nomoi zpracovány do jednoho celku, čímž dávají základ pozdější sbírce zákonů, zvané Nomokánon.

ideologii.⁸ Všechny tyto změny mají silný vliv i na projevy týkající se kulturního prostředí občanské společnosti.

Rozvoj je patrný rovněž v literatuře⁹ i na poli architektury a výtvarného umění¹⁰, jež pro mnohé jiné národy tehdy i v pozdějších staletích nepřestávají být vzorem. Tyto faktory vypovídají o skutečnosti, že je toto období obdobím obrovského byzantského mocenského vzrůstu.¹¹

1.1. Život císaře Justiniána

Díky dochovaným pramenům je nám nabízena možnost udělat si poměrně ucelenou představu o Justiniánově životě,¹² od počátku jeho spoluvlády s Justinem I., přes průběh císařova bezmála čtyřicetiletého působení u moci, až po jeho smrt.

1.1.1. Císařský život

Justinián I., vlastním jménem Flavius Petrus Sabbatius Justinianus¹³ (cognomen Justinián přejímá až ve chvíli kdy je

⁸ Kterou představuje císařova snaha o správné a jednotné učení spojované s církví.

⁹ Zde vyniká především hojná mnišská literární činnost, kterou předně reprezentuje literatura mystická. Většina spisů byla psána v obecné řečtině, tzv. koiné (řecky ἡ κοινὴ διάλεκτος). Řadíme sem legendy a zbožné oslavné životopisy svatých. Sepisovaly se výroky Otců, tzv. chréseis nebo např. exegetické komentáře k Písmu. Dále mezi tato díla patří kronika Jana Malaly (zachycující dějiny od počátku světa do roku 563). Jan z Efezu se svými *Commentarii de beatis orientalibus* (pojednává o životě monofyzitských mnichů. Původně psána syrsky, přeložena do latiny). *Leimónarion* a *Pratum spirituale* (obsahují vyprávění o řeholnicích). Jejich autorem je Jan Moschů (syn Moschův † 619). Srv. ŘÍČAN, Rudolf. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha: KALICH, 2008, str. 181.

¹⁰ Které pojí především náboženský význam.

¹¹ Srv. STRAYER, Joseph R. *Dictionary of the Modele Ages*. Volume 7. NEW YORK: Charles scriber's sons, 1985, str. 201.

¹² Především významný byzantský historik a učenec Prokopios z Kaisareie (asi 500 - asi 565). Autor spisů: *Knihy o válkách* (původně sedm knih o byzantsko -perských, byzantsko - vandalských a byzantsko - ostrogótských válkách vedených za vlády císaře Justiniána). *O stavbách* (oslavně líčí Justiniánovu stavitelskou iniciativu. Napsána pravděpodobně mezi lety 558-559). *Tajná historie*, též známá pod názvem *Anekdota* (utajovaná fakta ze života císaře Justiniána, z logických důvodů veřejně vydaná až v době pozdější).

¹³ STRAYER, Joseph R. *Dictionary of the Modele Ages*. Volume 7, NEW YORK: Charles scriber's sons, 1985, str. 201.

adoptován Justinem¹⁴), byl panovníkem o kterém Mischa Meier ve své monografii právem hovoří¹⁵ jako o silně křesťansky smýšlejícím císaři, který provedl výrazné změny i v oblasti náboženské politiky (v níž měl zálibu).

Po neúspěšných snahách předchozích panovníků se „Až Justinovi a Justiniánovi podařilo v roce 519 obnovit církevní jednotu mezi Východem a Západem.“¹⁶ Justiniánovi kroky mělo s konečnou platností potvrdit svolání 5. všeobecného sněmu roku 553 do Konstantinopole. Závěrem sněmu byly mj. proklety Tři kapitoly a odmítnut Cyrilův výklad Chalkedonského dogmatu. Na sněmu je pro své učení o preexistenci duší apokatastasis pantón¹⁷ rovněž zatracen řecký církevní učitel a teolog Origenes.

Na počátku Justinián spoluvládl řádově několik měsíců se svým strýcem Justinem, tehdy již hodně nemocným. Po jeho smrti

¹⁴ Justinus I. (vládl v letech 518-527) pocházel z rolnické rodiny, v císařské gardě dosáhl vysokých hodností. Jako náčelník tělesné stráže je po Anastasiově smrti dosazen za pomoci vojska na trůn.

¹⁵ „Žádný jiný pozdně antický císař nevyjádřil jasněji svoji naprostou důvěru ve vlastní Boží poslání než Justinián v těchto slovech: S Boží pomocí ochraňující

naši říši, svěřenou nám božským majestátem, jsme úspěšně ukončili války, udržujeme mír a blahobyt státu. Naše důvěra, kterou máme v Boha Všemohoucího, je tak velká, že se nespolehneme ani na sílu našich zbraní, ani na udatnost našich vojáků nebo velitelů, ba ani na naše vlastní schopnosti, ale všichni naději vkládáme do Nejsvětější Trojice, od které pocházejí základy celého světa a jejich vzájemné uspořádání.“ *Constitutio Deo auctore*. Viz MEIER, Mischa. *Justinián*. Pavel Mervart: Červený Kostelec, 2009, str. 7.

¹⁶ Rozkol dělící církev od roku 484 byl odstraněn tak, že Justinus roku 519 odvolal Henotikon, který platil od roku 482, a vytvářel příznivé podmínky monofyzitskému hnutí. Následně dal úředně obnovit platnost usnesení chalkedonského sněmu. Justinián se však roku 530 vydává opačným směrem a snaží se získat monofyzity pro křesťanství, což o čtrnáct let později vyústí v theopaschistický spor. Kvůli monofyzitům je rovněž nutné zakročit i proti teologii antiochijského směru a to prohlášením tzv. Tří kapitol, za kacírské. Jednalo se o a) Spisy a osobu Theodora z Mopsuestie; b) Spisy Theodoretta z Kyru proti Cyrilovi Alexandrijskému; c) List edesského biskupa Iase Peršanu Marisovi. Viz ŘÍČAN, Rudolf. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha: KALICH, 2008, str. 176. Srv. MEIER, Mischa. *Justinián*. Pavel Mervart: Červený Kostelec, 2009, str. 38.

¹⁷ Které silně ožívá právě ve společenství monofyzitských mnichů. Origenes se domníval, že na konci časů dojde k navrácení všeho k Bohu a k očistě všech vin. Origenes nezná věčné tresty pro hříšné, uvádí jen tresty časné tj. očišťující. Avšak nutno dodat, že nezná ani konečné završení, neboť pod vlivem platónismu zastává pluralitu po sobě jdoucích světů. Tedy na konci tohoto světa po apokatastasi opět dojde k hříchu (neboť věčné lidské duše mají stále svobodnou volbu zhřešit), následkem čehož je Bůh za trest "obleče" do hmoty a celý příběh začíná znovu.

převzal vládu zcela. Jediným vládcem Římské říše se stal ve svých čtyřiceti pěti letech.

Pro první léta jeho vlády je typické značné reformní nadšení v nejrůznějších oblastech. Jeho aktivita v tomto směru mnohonásobně převyšovala předchozí císaře. Mischa však upozorňuje na to, že to císařovým okolím mohlo být hodnoceno i negativně, např. Prokopiem v jeho Anekdotách.¹⁸ Církevní historik Prokopios zde kritizuje Justiniánovu až přehnanou dychtivost po novotách.¹⁹

Jak bude dále podrobněji zmíněno, Justinián se svými vojenskými výpady snažil naplnit myšlenku obnovy Římského impéria.

V roce 533 provedl reformu studia práv a téměř současně zveřejnil dílo zvané *Digesta*²⁰ a vydal příručku *Institutiones*.²¹ Intenzivně se zajímal o římské dějiny což se odráží v mnohých úvodech k *Novellae*²² vzniklých za Triboniana, kterého jmenoval do úřadu svého *quaestor sacri palatii*.²³

Justiniánovou zásluhou bylo vytvoření sbírky nového občanského práva, zvané *Corpus iuris civilis*. „Do svého zákoníku Justinián nechal zařadit také staré i novější zákony

¹⁸ ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΩΣ. ΠΕΡΙ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ. [online]. Electronic informations. Payge revision 8th April 2012. ISO 690-8/2e. [cit.2013-5-13]. URL <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Anecdota/home.html>. Toto dílo se dá považovat za nezávislou obžalobu Justiniánova režimu. Je natolik odlišné od všeho co Prokopios předtím napsal, že je mnozí badatelé prohlašovali za podvržené. Moderní historická kritika však nepochybuje o jeho pravosti poněvadž rozpornost nespočívá ve faktech, ale v jejich hodnocení za života Justiniána a po jeho smrti. „Rozpornost díla Prokopiova je jen obrazem rozporuplné doby Justiniánovi.“ Viz DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdělanost*, Praha: Vyšehrad, 2003, str. 135.

¹⁹ „Byl to přítel nestálý, často bojující s nepřáteli, horlivý vyznavač vraždy a loupeže, hašteřivý a notorický inovátor...“ Viz ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΩΣ. ΠΕΡΙ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ. [online]. Electronic informations. Payge revision 8th April 2012. ISO 690-8/2e. [cit.2013-5-13]. URL <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Anecdota/home.html>.

²⁰ Též zvaná *Pandectae*. Jedná se o sbírku spisů antických právníků. Je druhou ze čtyř částí občanského římského práva *Corpus iuris civilis*.

²¹ Stručná rukověť římského práva byla vydána v roce 534. Oproti stávající praxi je na ni zajímavé, že byla vydána v řeckém jazyce.

²² Též zvaná *Narai*. Jde o aktuální císařská nařízení z let 534-569, která na Justiniánův příkaz zhotovili právník Tribonianus a profesoři Theophilus a Dorotheus.

²³ V překladu *quaestor posvátného paláce*, byl starší právní autoritou v pozdní Římské říši i v Byzanci, který odpovídal za přípravu zákonů.

církevní, v nichž šlo především o články víry. Prioritně je v nich opakován zákon tří císařů původně z roku 380, který ukládá obyvatelům říše povinně vyznávat pravověrné křesťanství."²⁴

1.1.2. Rodinný život - sňatek s Theodorou

Justinián se narodil 11. září 482 v Thracii, pravděpodobně ležící v blízkosti Niš. Obdobně jako Justin pocházel z rodiny latinsky mluvícího rolníka. Roku 490 přišel se svým strýcem do Konstantinopole, kde Justin měl dělat kariéru v císařské gardě jako excubitor.²⁵ Mladému Justiniánovi se dostalo důkladné výchovy i významného postavení, na krátký čas sloužil jako *candidatus* u palácové stráže. Během velice krátké doby se stal velitelem v městské gardě tzv. comes. Detaily této jeho krátké kariéry bohužel neznáme. Po smrti císaře Anastasia v roce 518 Justinián působil a vedl jednání a intriky, které pomohly jeho strýci vyhrát boj o císařský stolec.

Justin I. vládl Byzanci mezi lety 518 a 527, Justinián mu byl nápomocen a když Justin zestárl Justinián převzal trůn a stal se silným vládcem, který při uskutečňování svých ideálů neměl téměř žádné zábrany. V průběhu těchto let se potkal s Theodorou, bývalou herečkou. Ale nejprve mu bylo zabráněno jeho tetou Euthemií si Theodoru vzít. I zde se projevila jeho nekompromisnost, když po smrti císařovny Euthemie v roce 525 bylo na Justiniánův popud upraveno právo²⁶ tak, aby jeho sňatku s Theodorou již nic nebránilo.

²⁴ ŘÍČAN, Rudolf. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha: KALICH, 2008, str. 174.

²⁵ Řecky ἑξκουβίτορες nebo ἑξκούβιτοι. Takto se označoval příslušník palácové gardy. Srv. ZÁSTĚROVÁ, Bohumila. *Dějiny Byzance*. Praha: Academia, 1996, str.63 (Justin se vypracoval až na velitele excubitorů a později ostatní excubitores prosadili jeho korunovaci na císaře)

²⁶ ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΩΣ. ΠΕΡΙ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ. [online]. Electronic informations. Payge revision 8th April 2012. ISO 690-8/2e. [cit.2013-5-13]. URL <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Anecdota/home.html>.

Justiniánova manželka, císařovna Theodora se narodila jako druhá ze tří dcer medvědáře Akakia sloužícího u Zelených.²⁷ Byla herečkou, v té době toto povolání náleželo do jedné z nejnižších sociálních vrstev a společnost jím opovrhovala. Když se seznámila s Justiniánem, stala se jeho milenkou a on ji povýšil do patricijského stavu, což vyvolalo šok společenské elity.²⁸

Názory na to jaký měla Theodora vliv a prostor ovlivňovat Justiniánovu vládu se rozcházejí. Misha ve své monografii o Justiniánovi říká, že Theodora svůj vliv ve vnější politice sotva uplatnila.²⁹ Zástěrová v Dějinách Byzance oproti tomu vidí Theodoru³⁰ jako užitečnou a často nepostradatelnou pomocnici při uskutečňování Justiniánových záměrů. S tímto se shoduje i postoj, který ve svém díle preferuje profesor Rudolf Říčan. Prokopiovo dílo se o Theodore zmiňuje převážně v invektivách.³¹ Nepopiratelným faktem ovšem zůstává, že na rozdíl od jiných císařoven neměla Theodora ani svůj portrét na mincích. V zákonodárství představoval svrchovaného pána císař Justinián, i když je možné, že si nechal od své ženy občas poradit. „*Theodora sice velkoryse financovala charitativní zařízení, to bylo však pouze součástí Justiniánovi stavební politiky*“.³²

²⁷ Stoupenčí sportovních klubů soupeřících mezi sebou v hippodromu, odlišovali se barvami. Byly jich celkem čtyři skupiny, mezi nimiž výrazně převládaly dvě: Zelení - prasinoi a Modří - venetoi. Měli odlišné dogmatické názory, později však společně vyvolali proti císaři Justiniánovi povstání zvané Nika. Srv. STRAYER, Joseph R. *Dictionary of the Middle Ages*. Volume 12, NEW YORK: Charles Scribner's Sons, 1985, str. 11.

²⁸ Srv. ZÁSTĚROVÁ, Bohumila. *Dějiny Byzance*. Praha: Academia, 1996, str. 64.

²⁹ „Ani v jiných případech neexistují jasné doklady toho, že by Theodora skutečně výrazně zasahovala do zahraniční politiky. V zákonodárství zůstával Justinián svrchovaným pánem, ačkoli si nechával svojí ženou občas radit.“ Viz MEIER, Mischa. *Justinián*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009, str. 71-72.

³⁰ „Jeho nejbližším a nejspolehlivějším spolupracovníkem byla však jeho manželka Theodora.“ Viz ZÁSTĚROVÁ, Bohumila. *Dějiny Byzance*. Praha: Academia, 1996, str. 63-64.

³¹ ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΩΣ. ΠΕΡΙ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ. [online]. Electronic informations. Payge revision 8th April 2012. ISO 690-8/2e. [cit.2013-5-13]. URL http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Anecdota/3*.htm l. Srv. ZÁSTĚROVÁ, Bohumila. *Dějiny Byzance*. Praha: Academia, 1996, str. 394.

³² MEIER, Mischa. *Justinián*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009,

Zdá se, že samostatněji jednala jen v teologických otázkách. Oproti Justiniánovi, který byl skalním příznivcem chalkedonského vyznání, „Theodora vedla vlastní umírněnou pro-monofyzitskou politiku. Justinián však její aktivitu v tomto směru toleroval”.³³

Monofyzitská tradice císařovnu velebí. Diametrálně odlišný pohled má ve svých výpovědích Prokopios. O tom, jaká byla tedy Theodora jako osoba, máme jen málo spolehlivých pramenů. „Dle zprávy církevního historika Euagria z 6. Století se v císařském páru zrcadlil hrozný náboženský rozkol, jenž rozděloval celou říši i rodiny”.³⁴ Jejich manželství zůstalo bez potomků. Justinián Theodoru však tak oddaně miloval, že po ni dokonce pojmenoval jednu z provincií.

1.2. Panovnické působení - caesaropapismus

Justinián byl tedy římským císařem v letech 527-565. Sám sebe viděl jako dědice Římské tradice, silného impéria, a cítil se být vyvolenou Boží autoritou s mocí a vlivem, který byl svou podstatou neomezený.

Někteří autoři³⁵ zastávají tvrzení, že jestliže v některém okamžiku byzantských dějin můžeme oprávněně mluvit o caesaropapismu,³⁶ je to právě období Justiniánovy vlády.

Caesaropapismus v byzantské říši byl dědictvím poměrů z pozdně římského impéria, kdy císař vykonával funkci nejvyššího kněze tzv. pontifex maximus. Byzantský panovník byl zároveň vládcem říše i nejvyšším představitelem křesťanské církve, protože věřící i duchovenstvo byli ze státního hlediska jeho poddanými. Císař sám dle své křesťanské

str. 69.

³³ MEIER, Mischa. *Justinián*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009, str. 73.

³⁴ Tamtéž str. 73.

³⁵ Viz HAVLÍK, Lubomír. *Přehledné dějiny Byzance*. Brno: Rektorát UJEP Brno, 1979, str. 35. Taktéž MEIER, Misha. *Justinián*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009, str. 148.

³⁶ Splynutí nejvyšší moci státní a církevní v jedné osobě.

povinnosti měl závazek používat svou od Boha danou světskou moc na ochranu církve a pro blaho a spásu věřících.

V oblasti církevně - správní svolával koncily (financoval jejich konání, aby bylo vůbec možné je realizovat) a předsedal jim. Dále vydával světské zákony i nařízení pro církve a teologická rozhodnutí³⁷ či mohl dosazovat nebo odvolávat patriarchy. Za sobě podřízené císař Justinián považoval nejen východní patriarchy, ale ještě zcela v duchu antické tradice také římského papeže. Jako věřící zůstával císař sice laikem, ale měl některé liturgické výsady, příslušející pouze kněžím. V chrámu směl vstoupit k oltáři skrze tzv. královskou bránu, kterou jinak může procházet jen duchovenstvo. Podílet se na přípravě svatého přijímání, přijímal v oltářní části chrámu spolu s duchovenstvem nebo udělovat požehnání jako biskupové.

Dále se však u byzantoložky Růženy Dostálové setkáváme s tvrzením, že *„Justiniánovu vládu lze charakterizovat jako teokratický absolutismus, v němž panovník odvozoval svou moc z moci nadpřirozené a osoboval si z toho titulu právo na naprosto ničím neomezené rozhodování. Císař byl rovněž hlavním zdrojem a interpretem veškerého práva“*.³⁸

Caesaropapismus kodifikoval zákoník Corpus iuris civilis. Podle něj neměly být sféra světská a sféra církevní od sebe nijak přísně odděleny, naopak panovník a patriarchové měli harmonicky spolupracovat v zájmu blaha říše. Ideálem byla tzv. symfonie světské a církevní vlády, která měla přinášet říši blaho a občanům spásu.

Špidlík ve své knize Ruská Idea III. píše: *„Rovnováha mezi mocí duchovní a světskou byla v dějinách řešena různým způsobem. Ve středověku měl v rukou oba meče papež, reformace vložila oba do rukou knížat. Pravoslaví vložilo jeden meč do*

³⁷ Ta však podléhala kritice a schválení církve; v určitých případech církve jeho teologické názory dříve či později odmítla.

³⁸ ZÁSTĚROVÁ, Bohumila. *Dějiny Byzance*. Praha: Academia, 1996, str. 65-66.

rukou patriarchy a druhý do rukou cara a jednota cíle vytvářela jednotu moci."³⁹

Co se týče caesaropapismu v byzantském prostředí musíme v závislosti na kulturních a etnických aspektech upozornit na odlišnosti oproti stejné formě vlády aplikované v západním prostředí. V římském císařství forma caesaropapismu fungovala tak, že císař panující pod tímto ideálem na sebe převzal i úlohu nejvyššího kněze. Oproti tomu caesaropapismus v Byzanci probíhal takovým způsobem, že císař do církevních záležitostí v tak rozsáhlé míře jako tomu bylo na západě nezasahoval. Byzantská představa o ideální formě vlády byla taková, že světská a církevní moc jsou sice dvě specifické a individuální sféry, nicméně nemají od sebe být nijak striktně odděleny.

Politická teorie v Byzanci naopak kladla důraz na harmonickou spolupráci mezi mocí světskou a duchovní. A shodu mezi panovníkem a patriarchou v zájmu blaha říše.⁴⁰ *„To je ona slavná byzantská symfonie, o níž mluví Justiniánův Šestý zákoník⁴¹ v 6. století. Duchovní moc církve i světská moc státu jsou dva dary nabídnuté stejnou boží vůlí, a proto předurčené k souladu, k symfonii.*"⁴²

Je nutné brát v potaz především skutečnost, že na jedné straně Justinián rozlišuje specifický charakter a zvláštní úlohu světské moci tzv. imperium a na druhé straně má jiné vnímání i moci duchovní tzv. sacerdotium. Přesto je z jeho postoje a především činů týkajících se této záležitosti evidentní, že vládne pod dojmem, že jediným

³⁹ ŠPIDLÍK, Tomáš. *RUSKÁ IDEA III, jiný pohled na člověka*. Velehrad: Roma s.r.o., 1996, str. 145.

⁴⁰ Srv. DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdělanost*. Praha: Vyšehrad, 2003, str. 52.

⁴¹ Šestá Novela, která je obsažena ve sbírce Codex Justinianus k tomu praví: *„Nejvyšší lidumilnost dala lidem dva nejvyšší božské dary, kněžství (hierosyné) a vládu (basileia). Kněžství slouží věcem božským, vláda se stará pečlivě o lidské záležitosti. Obojí vychází z téhož počátku a je ozdobou lidského života.*" Viz ZÁSTĚROVÁ, Bohumila. *Dějiny Byzance*. Praha: Academia, 1996, str. 66.

⁴² Srv. ŠPIDLÍK, Tomáš. *RUSKÁ IDEA III, jiný pohled na člověka*. Velehrad: Roma s.r.o., 1996, str. 145-146.

svrchovaným vládcem nad všemi událostmi ve sféře světské i sakrální je císař, který je vyvolený od Boha. Císař má ničím neomezené možnosti rozhodovat jak o záležitostech světských tak církevních. Toto je jasně patrné na Justiniánových počinech, kdy se neostýchá rozsáhlých zásahů do teologických záležitostí. *„Sám sebe rovněž považuje za hlavního iniciátora a dárce veškerého práva, které chápe jako interpretaci neměnného božského řádu.“*⁴³ Justinián měl zájem o prosperitu říše, vládl pevnou rukou odvolávaje se téměř v každém ohledu na Boha a jeho činy.

I přes veškeré překážky, jakými bylo časté střídání přírodních katastrof a pohrom a situace komplikovaná složitými vojenskými operacemi, které budou následně popsány, se Justiniánovi podařilo vládnout tak, aby jeho říše spěla k rozkvětu. Za boží trest považoval jakékoli neúspěchy, které zemi tehdy postihly a že jich po dobu jeho vlády nebylo málo. Takovéto vnímání přírodních jevů bylo pro tehdejší mentalitu společnosti běžné. *„Za Anastasia začala téměř nepřerušovaná řada velmi vážných katastrof at' už přírodního či jiného ražení, které pokračovaly i za Justina a Justiniána a jež lidé téměř museli považovat za znamení konce světa.“*⁴⁴ *„Navzájem se střídalo zemětřesení, požáry, záplavy, polární záře, komety, zatmění slunce, nájezdy kobylek, epidemie a těžké vojenské porážky. To vše vyvolávalo strach a hrůzu.“*⁴⁵

Roku 541 vypukla v Etiopii epidemie dýmějového moru, který se s velice tragickými následky rychlým tempem rozšířil po celém východě. V tomto období zrovna Byzanc vedla válku s Peršany. Katastrofické léto roku 542 se morová epidemie začala šířit v Konstantinopoli, údaje historiků uvádějí, že počet obyvatel klesl na méně než polovinu. Dnešní výzkumy mají optimističtější odhady týkající se poklesu obyvatel, když uvádějí snížení jeho stavu o jednu třetinu. Tyto epidemie se

⁴³ ZÁSTĚROVÁ, Bohumila. *Dějiny Byzance*. Praha: Academia, 1996, str. 66. Taktéž MEIER, Mischa. *Justinián*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009, str. 97.

⁴⁴ Tamtéž str. 97.

⁴⁵ Tamtéž str. 30.

v průběhu doby opakovaly, ať už v lokálním měřítku nebo postihly území říše celoplošně. Ztráty na životech a ekonomickém potenciálu znamenaly další ránu, která přišla zrovna v období, kdy Justiniánova ambiciózní politika kladla na obyvatele nebývalé nároky.⁴⁶

1.3. Justiniánova zákonodárná činnost

Jak je z předchozího textu patrné, přestože Justinián byl nekompromisně smýšlejícím panovníkem, jeho vizí bylo sloučit všechny obyvatele Byzance pod ideou jednotné křesťanské říše Imperium Christianum.⁴⁷ Chybějící náboženská jednota vyvolaná spory mezi monofysity a ortodoxními zastánci chalkedonského vyznání zapříčiňovala neustálé strukturální oslabování říše. Justinián si toho byl dobře vědom a rozhodně to nehodlal takto nechat. Snažil se dokonce o dosažení církevní jednoty za pomoci vydání vlastního Vyznání víry, jehož cílem bylo najít kompromisní řešení přijatelné pro obě strany. Ač při tom Justinián prokázal značný intelektuální a diplomatický um, jeho představu jednoty se naplnit nepodařilo. V 5. až 6. století se objevuje v novoplatóských komentářích i sbírce Codex Justinianus⁴⁸ termín *orthodox pistis*⁴⁹ nebo *orthé pistis*⁵⁰ ve smyslu víry: „*jež hlásá svatou, boží, obecnou a apoštolskou církev*“ jako jedinou pravou křesťanskou víru. Vše odlišné je vnímáno jako hereze.⁵¹

⁴⁶ Podle ZÁSTĚROVÁ, Bohumila. *Dějiny Byzance*. Praha: Academia, 1996, str. 74.

⁴⁷ Srv. MEIER, Mischa. *Justinián*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009, str. 43.

⁴⁸ Soubor dosud platných císařských nařízení a zákonů od doby císaře Hadriána. Tento spis měl nahradit starší právní sbírky, například Codex Theodosianus. Nyní nově vydán český překlad viz SKŘEJPEK, Michal. *Římské soukromé právo systém a instituce*. Plzeň: Aleš Čeněk s.r.o., 2011.

⁴⁹ Víra správného názoru.

⁵⁰ Správná víra.

⁵¹ Srv. DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdělanost*. Praha: Vyšehrad, 2003, str. 42.

Justinián se aktivně a do hloubky věnoval tedy také teologickým otázkám. V tomto ohledu mu šlo o výše zmíněné dosažení církevní jednoty mezi ortodoxními zastánci východořímského stanoviska a monofysity. Proto 15. března 533 vyhláší vlastní Vyznání víry, které mělo být formulí přijatelnou oběma stranám, sloužící jako pojící a jednotící prvek pro odstranění přetrvávajících náboženských sporů. „Justiniánovo úsilí o obnovu říše tvořil promyšlený komplexní program, který zasahoval do všech složek života její společnosti. Pro uskutečnění tohoto plánu se Justinián obklopil řadou schopných a spolehlivých spolupracovníků jako byli např. Belisarios⁵² a Narsés,⁵³ kteří mu pomáhali po stránce vojenské, či právník Triboniánus, který se významně zasloužil o kodifikaci římského práva v právních sbírkách Codex Justinianus, Digesta, Institutiones a Novellae, které společně vytvořily Corpus iuris civilis - soubor občanského práva. Tento soubor se stal pevným základem aristokratického pojetí císařské vlády v Byzanci a jasně formuloval i jejich postavení vzhledem k církvi.“⁵⁴

Značnou iniciativu vyvíjí rovněž v oblasti sociálního zákonodárství. Mnoho jeho zákonů se týká posílení práv žen a dětí. Takovéto východisko přirozeně vyplývá z jeho křesťanského cítění. Dalším důsledkem Justiniánovi silně zakořeněné křesťanské víry se staly jím vydané nové zákony vystupující proti pohanům. Spočívalo to v jejich povinnosti přihlásit se ke křesťanskému vyučování a křtu pod sankcí, že pokud tak neučiní, budou zbaveni občanských práv. Pohanský kult tím byl přísně zakázán a jeho chrámy byly buď zbořeny

⁵² Flavius Belisarius (řecky Βελισάριος), žil 505-565.

Byl byzantským vojevůdcem, roku 529 získává od císaře Justiniána I. titul magister per Orientem.

⁵³ Narsés (řecky Ναρσής 478-573) byl významným vojevůdcem východořímského císaře Justiniána I. Velmi se podílel na znovudobývání území původně patřících do západořímské říše.

⁵⁴ MEIER, Mischa. *Justinián*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009, str. 21. Taktéž ZÁSTĚROVÁ, Bohumila. *Dějiny Byzance*. Academia: Praha, 1996, str. 63.

anebo přeměněny na křesťanské.⁵⁵ Justiniánovým cílem bylo dosáhnout nikoli jejich násilné konverze, ale skutečné změny smýšlení. Vůči židům byl tolerantnější, ačkoli neměli plná práva kuriálů. Dále vydal zákon, jímž zakazoval učitelskou činnost pohanům. Povolení vyučovat měli jen vyznavači ortodoxie. V tomto rozhodnutí se odráží Justiniánův křesťanský názor s možností poskytovat vzdělání. Nařízení mělo fatální dopad pro veškeré filozofické školy v Athénách,⁵⁶ které byly důsledkem zákazu vydaného roku 529 uzavřeny.⁵⁷ Navíc to způsobilo odliv vzdělavců, což rozhodně nelze hodnotit jako pozitivní důsledek. Neortodoxně smýšlejícím bylo zakázáno vyučovat v Athénách filozofii a astronomii. Justinián tak zasadil smrtelnou ránu tradiční, kdysi Platonem založené Akademii, která byla vedle alexandrijské školy hlavním centrem pozdně antické filozofie. Filozofové utekli nejdříve na dvůr perského krále,⁵⁸ nenalezli tam ale vhodné útočiště a vrátili se zpět do Východořímské říše. Nakonec se pravděpodobně usadili v Karrhách, dnešní Harrán.⁵⁹

Justinián chtěl svými změnami v neposlední řadě též zefektivnit funkci státní správy. Menší provincie sloučil ve větší celky nad nimiž vykonávali dozor správci. Tato na první

⁵⁵ Srv. ŘÍČAN, Rudolf. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha: KALICH, 2008, str. 175.

⁵⁶ Jednou z takto zrušených škol byla i vynikající Athénská akademie zaměřená na přednášky filozofické a právní. Tato akademie proslula také tím, že na ni v pátém století působil Prokles (410-485), jehož filosofie byla laděna novoplatonsky. Vychází však z Platona, ale rovněž také z Aristotelových logických posloupností pomocí nichž vystavěl scholastickou filozofii obdobnou pozdější teologii Leontia, jenž svým mysteriózním laděním podporovala mystické sklony při nichž člověk prožívá božství ve svém nitru a tím splýval ve své duši s Bohem. Toto může posloužit jako příklad přímé spojitosti se zmiňovanou mystickou literaturou.

⁵⁷ K obnovení došlo až díky císaři Manuélovi Komnénovi, který do tohoto úřadu při jeho obnovení povolal teologa - diákona chrámu Hagia Sofia, Michaéla z Anchilau (patriarcha 1170-1178), ten se při nástupu přihlásil k obnově filozofických studií, ale obnovu Psellova a Italova platonismu zavrhl a nazval jej nahnilým. V 11. století církev postupně nabývá rozhodujícího vlivu v oblasti organizace vyučování. Ve 12. století vznikla při Hagii Sofii patriarchální škola, jejíž učitelé se nazývali Didaskaloi téš Megalés eklésias (v překladu učitelé Velkého chrámu) a poskytovali encyklopedické vzdělání. Intenzivnější studium starověké filozofie, zejména Platona, ovšem opět brzy upadlo. Zaniklo vznešené jméno úřadu filosofa, jak praví rétor a amatérský biskup Michael Chóniatés.

⁵⁸ Jmenoval se Chorso, byl jedním z největších nepřátel Byzantské říše.

⁵⁹ Srv. MEIER, Mischa. *Justinián*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, str. 44.

pohled nijak zvlášť dramatická změna správního systému zavedeného a užívaného od Diokleciána byla prvním impulsem k vzniku nové byzantské administrativní soustavy v 7. a 8. století. Již z tohoto příkladu je patrné, jak velký vliv měli Justiniánovy činy i pro léta budoucí.

Učinil pokus odstranit korupci z byrokratického aparátu,⁶⁰ čehož chtěl docílit zrušením sufragií,⁶¹ toto uzákonil roku 535. Jako opatření proti korupci zde stanovuje přísný zákaz úředníkům vybírat od poddaných poplatky pro své potřeby. Justiniánovým cílem byla spravedlnost pro říšské občany a zároveň možnost vyšší schopnosti občanů platit daně jelikož státní výdaje rostly v důsledku válek, nákladných stavebních činností a plateb poplatků k udržení míru. Značný podíl na daňovém útlaku obyvatelstva nese v této souvislosti jeho další významný spolupracovník, Ioannes z Kappadokie, který stál v čele státní správy, zastávající post praefectus praetorio. Růžena Dostálová v Byzantské vzdělanosti uvádí možnou existenci až 27 různých daňových poplatků.

1.4. Justiniánova válečná politika

*„Idea renovatio jednotné římské říše, oživená právě císařem Justiniánem, vedla ke snaze získat bývalá říšská území.“*⁶²

Fenoménem který provází a ovlivňuje celou Justiniánovu dobu byly neustálé územní konflikty.⁶³ V popředí jeho zájmu byla touha po znovuoobnovení kolosálního impéria, jaké představovala Římská říše. Jednalo se o četné útoky, což vyústilo až ve války, které Justinián vedl v Severní Africe a Itálii. Chtěl

⁶⁰ Srv. ZÁSTĚROVÁ, Bohumila. *Dějiny Byzance*. Academia: Praha, 1996, str. 68. Taktéž MEIER, Mischa. *Justinián*. ČervenýKostelec: Pavel Mervart, 2009, str. 91.

⁶¹ Tj. poplatků, které dávali zájemci o úřad, aby jim byla například přidělena správa nad provincií.

⁶² DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdělanost*. Praha: Vyšehrad, 2003, str. 21.

⁶³ ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΩΣ. ΠΕΡΙ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ. [online]. Electronic informations. Payge revision 8th April 2012. ISO 690-8/2e. [cit.2013-5-13]. URL http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Anecdota/1*.htm 1.

získat zpět území, které dobyli barbaři či se jich zmocnili jiní nepřátelé, mnohokrát bylo nutné též čelit novým vpádům především ze strany Peršanů a Arabů. Justinián vzdoroval jejich opakovaným nájezdům za pomoci statečných vojevůdců a jeho důvěrníků Belisaria a Sittta. Císařovým vojskům, která vedli Narses a Belisarios, se skutečně podařilo dobýt Vandaly obsazené území. *„Po dvacet let trvajících bojích dokonce dobyli nazpět i Itálii a současně část Hispánie. Větší díl středomořského pobřeží i s mnoha četnými ostrovy byl tedy opět soustředěn pod Justiniánovu vládu.”*⁶⁴ Ač se to zdálo být téměř nereálným cílem, císař na nějaký čas skutečně dosáhl zhmotnění svého snu o jednotné říši.⁶⁵ Římské impérium pod jeho vládou bylo obnoveno. Ovšem tento kolosální útvar se za stávajících podmínek nemohl udržet na tak slaboučkých základech na nichž byl vystaven. Války na západní části území vedly k nesmírné ekonomické vyčerpanosti říšských finančních prostředků.

Zároveň s neuspokojivou ekonomickou situací další důsledek četných bojů a třenic je: *„oslabení východních hranic, jež bylo nutné hájit proti Peršanům, i ztráta části Arménie a Sýrie.”*⁶⁶ Aby na východní hranici panoval mír, bylo zapotřebí udržovat ho platbou velikého množství zlata. I přes všechny tyto skutečnosti, ještě Justinián nechává vybudovat honosné a značně nákladné chrámy např. Hagii Sofii. To vše mělo vážný dopad na ekonomickou situaci Byzance. Potažmo tím byl negativně ovlivněn život běžných občanů, po kterých byly kvůli snaze o vylepšení finanční situace státu vyžadovány neúměrné daňové poplatky. Justiniánem vedené války tedy vyčerpávaly říši finančně a následně vedly k daňovému útlaku obyvatelstva, čímž vyvolávaly nepřátelství lidu vůči říši.

Důsledkem toho gradovalo sociální napětí koncentrované zejména ve městech, Konstantinopol nevyjímaje. Na začátku roku 532 rozbroje děmu vyvrcholily mohutným lidovým povstáním

⁶⁴ ŘÍČAN, Rudolf. Dvanáct století církevních dějin. Praha: KALICH, 2008, str. 173.

⁶⁵ Srv. ZÁSTĚROVÁ, Bohumila. *Dějiny Byzance*. Praha: Academia, 1996, str. 72.

⁶⁶ DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdělanost*. Praha: Vyšehrad, 2003, str. 21.

známým pod heslem povstalců - Zvítěz (Řecky *Νίκη του Νίκου*). Povstání Nika bylo zaměřené proti císařově osobě. Při těchto nepokojích se povstalcům málem podařilo císaře sesadit. Povstání vyvstalo z násilností v hippodromu mezi přívrženci Modrých a Zelených, kteří nejprve bojovali mezi sebou a později se semkli proti Justiniánovi a hippodrom se stal centrem šířícího se odporu zaměřenému proti vládci říše. Císař chtěl počáteční neklid urovnat zajetím několika provinilých buřičů a jejich následnými popravami. Probíhalo to tak, že vždy jednoho ze strany Modrých střídala poprava jednoho ze strany Zelených. To členy skupin těžce popudilo a požadovali propuštění zajatých. Navíc lidé byli nespokojení, protože žili v sociální nestabilitě a strádali důsledkem vysokých poplatků. „Císař vyděšen rozsahem lidové vzpoury a ve snaze dav uklidnit, před něj po Anastsiově vzoru předstoupil a ohlásil propuštění všech tří zajatých ministrů. To však jen přililo oleje do ohně a dav se obrátil proti Justiniánovi. Tlak a agresivní výpady byly tak intenzivní, že se Justiniánovi jen s námahou podařilo uniknout zpět do paláce, zatímco vzbouřené davy řádily po městě, ničily a drancovaly a zakládaly požáry.“⁶⁷ Císař se tedy nejprve zabarikádoval ve svém paláci, ale v jednu chvíli dokonce uvažoval i o útěku ze země. Nakonec pomocí lsti a císařových věrných bylo povstání potlačeno. Ač jeho následky byly tragické především vysokým počtem lidských obětí a také naprostým vydrancováním Konstantinopole, ze které zbyly jen ruiny, trosky a vyhořelé chrámy. I přes velké škody se hmotné statky nakonec poměrně brzy podařilo obnovit a hlavní město východního impéria se opět hrdě mohlo zvat Novým Římem.⁶⁸ Konečným důsledkem byla říše ještě vyspělejší než před těmito událostmi.

⁶⁷ ZÁSTĚROVÁ, Bohumila. *Dějiny Byzance*. Academia: Praha, 1996, str. 68.

⁶⁸ Císař Konstantin I. nechal na místě řecké kolonie Byzantia vybudovat druhé hlavní město římské říše, které roku 330 bylo slavnostně vysvěceno jako Nova Roma (Nový Řím) a po Konstantinově smrti bylo přejmenováno na Constantinopolis.

Konstantinopol po konci povstání doslova ležela v sutinách a tak Justinián začal realizovat svůj grandiózní stavební program.⁶⁹ Na místě starého chrámu⁷⁰ nechal vybudovat v letech 532-537 nový chrám Hagia Sofia, který měl symbolizovat a demonstrovat císařovu moc a bohatství. Byl sídlem konstantinopolského patriarchy a místem, kde se shromažďovaly tisíce účastníků bohoslužeb, aby mohli přihlížet ceremoniálním průvodům. Povstání se císaři podařilo potlačit, bohužel však na úkor své popularity. Existuje domněnka, že vypjatá situace mohla být Justiniánovým záměrem. Např. Mischa Meier připouští prý možnost, že císař hledal eskalaci záměrně. Jak tomu bylo doopravdy, o tom lze však nyní už jen spekulovat.

Justiniánovým cílem od počátku bylo rovněž aspirovat na pravidla římské vlády na východě, kde německé království bylo zřízeno v Itálii, Galii, Španělsku a Africe. Předpokladem pro to, aby mohl uskutečnit tuto operaci bylo mj. stažení z bezvýchodné války proti Persii. *„Po vítězství u Dary roku 530 bylo zřejmější, že bude uzavřen skutečný mír v zemi, k čemuž došlo roku 532. V roce 533 proběhla mořská expedice do Afriky pod vedením Belisaria, při které byla ve dvou bitvách zničena Vandalská vojska a byla obnovena Římská vláda v Africe.“*⁷¹ Když roku 535 byla pod Justiniánovým vedením dobyta severní Afrika nařídil, aby byly tamní synagogy přeměněny na kostely.⁷² Justinián musel v průběhu své vlády čelit i sílícím vpádům slovanských kmenů hluboko do nitra Balkánu, některé vlny pronikly až na Peloponés. Itálie až na

⁶⁹ ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΩΣ. ΠΕΡΙ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ. [online]. Electronic informations. Payge revision 14th April 2012. ISO 690-8/2e. [cit.2013-5-13]. URL <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Buildings/home.html>.

⁷⁰ Konstantin po založení Konstantinopole nechal v roce 360 našeho letopočtu vybudovat původní chrám Boží Moudrosti. Který byl po povstání roku 532 znovu postaven a v průběhu doby ještě několikrát přestavován a opravován. Navzdory tomu s pestrou historií v oblasti religionistiky přetrval doposud, jako úžasný doklad historie našim generacím. Viz HOLLIS, Edward. *Skrytý život budov*. Praha: Slovart s.r.o., 2012, str. 70.

⁷¹ STRAYER, Joseph R. *Dictionary of the Middle Ages*. Volume 7, NEW YORK: Charles scriber's sons, 1985, str. 201.

⁷² Tehdy bylo běžnou praxí, že vítězný vládce svému dobytému území dal sakrální charakter podle svého vyznání. Součástí tohoto procesu byla i přeměna náboženských budov.

Ravennu a okolí, kde se utvořil Ravennský exarchát, brzy podlehla náporu Langobardů. V raně byzantském období pokračovali Slované v 6. století v osidlování Thrákie, Makedonie, Dalmácie a Istrie, vytvářeli na Peloponésu enklávy zvané Sklavinie a podnikali i nájezdy na ostrovy v Egejském moři a na Krétu.

Od doby Justiniánovy byl pro biskupy zaveden povinný celibát. Nelze mu rovněž upřít jeho značné obohacování církve majetkem i pozemky. *„Chrámů bohatě vyzdobované z hojných darů měly právo azylu, jehož nejedou využili sesazení císařové.“*⁷³

1.5. Justinián obecně ve vztahu k umění

Přes všechny potíže, které způsobily válečné i vnitřní konflikty, živelné pohromy apod. události, patří Justiniánské období k vrcholné éře Byzantské říše. To platí jak v již zmíněné oblasti zákonodárství, tak stavitelství či výtvarného umění. V této oblasti vznikala díla, která byla nepostradatelná pro následný vývoj ještě po mnohá další desetiletí.

Jako architektonický skvost, který nás fascinuje dodnes, nad jiné vynikl především nádherný velechrám Hagia Sofia v Konstantinopoli. Ovšem nelze opomíjet ani ravennské chrámy s jejich impozantní mozaikovou výzdobou,⁷⁴ či soluňský chrám svatého Demetria.⁷⁵

Historik Norbert Ohler ve své práci píše: *„V Byzanci se na základě několikasetleté zkušenosti vědělo, že na nebezpečné barbary se dá zapůsobit nádherou kultury jež byla na východě hluboce zakořeněna. Vyslanci z daleké Rusi, kteří hledali*

⁷³ ŘÍČAN, Rudolf. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha: KALICH, 2008, str. 175.

⁷⁴ Konkrétní příklad zde představuje především chrám svatého Vitale o osmiúhelníkovém půdorysu a s tradiční vzosnou kupolí, s tendencí téměř gotickou. Srv. ŘÍČAN, Rudolf. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha: KALICH, 2008, str. 180. Taktéž MEIER, Mischa. *Justinián*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009, str. 22. Taktéž BOVINI, Giuseppe. *Mosaikenaus Ravenna*. Longo, 1976, str. 46.

⁷⁵ V Soluni byl Demetrius uctíván jako ochránce měst.

vhodné náboženství se cítili před tisíci lety v chrámu Hagia Sofia jako v nebi a byli v takovém vytržení, že ani nedokázali popsat své dojmy.“⁷⁶

V Konstantinopoli nechal Justinián vybudovat celou řadu církevních i světských staveb, kde se mohli shromažďovat občané a jež mu měly posloužit také jako prostředek k upevnění moci. Tu se snažil postavit na jednotící myšlence, jíž se mu jelikož byl velice nábožensky založený, stalo křesťanství. Justinián svou vládou naplňoval tehdejší představu, že císař má zprostředkovávat vládu Boží na zemi⁷⁷ (imitatio Dei). Náboženský význam mělo i výtvarné církevní umění, které právě za Justiniána velmi vzkvétá. „Chrámové stavby spojovaly umělecký odkaz antiky s křesťanskou invencí a řecké vzory s orientálními. Církevní umění tu postavilo do služby křesťanské bohoslužby všechny prostředky, aby se pokusilo o výraz dogmatu, o zachycení Božské krásy a slávy i vyznavačské pokory a mystického zanícení věřících.“⁷⁸ Obrazové a písemné prameny z pozdně Justiniánské doby ukazují, že Justinián se dával stále více zobrazovat jako rovný Kristu.⁷⁹ Svou vládu pokládá za následek Boží vůle. A snad tomu tak i skutečně bylo, jelikož se se svým strýcem a předchůdcem

⁷⁶ OHLER, Norbert. *Katedrála*. Jinočany: H & H Vyšehradská, 2006, str. 541. Taktéž LÁŠEK, Jan Blahoslav. *Počátky křesťanství u východních Slovanů*. Praha: SÍŤ, 1997.

⁷⁷ „Justinián se stále více prezentoval v roli svatého muže, jenž se jako asketa těší obzvláště úzkému vztahu k Bohu, má od Boha uzdravující sílu a může způsobovat zázraky.“ Viz ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΩΣ. ΠΕΡΙ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ. [online]. Electronic informations. Payge revision 14th April 2012. ISO 690-8/2e. [cit.2013-5-13]. URL <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Buildings/home.html>. Že šlo o pouhý oslavný topos, dokládá Prokopios, když zmiňuje totéž Justiniánovo asketické chování i ve svém hanlivém spisu *Anekdota*, kde je však vykládá zcela jinak, totiž jako doklad císařovy démonické povahy. Viz ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΩΣ. ΠΕΡΙ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ. [online]. Electronic informations. Payge revision 8th April 2012. ISO 690-8/2e. [cit.2013-5-13]. URL <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Anekdota/Chapter13.html>. Taktéž MEIER, Mischa. *Justinián*. Pavel Mervart: Červený Kostelec, 2009, str. 144.

⁷⁸ ŘÍČAN, Rudolf. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha: KALICH, 2008, str. 179.

⁷⁹ O čemž hovoří i Mischa Meier v jeho monografii: „Tak se objevuje na konzulárním diptychu (slonovinové destičce, jež oznamovala nástup konzula do úřadu) z r. 540 na stejné úrovni jako Kristus. Při různých příležitostech naznačoval zaměnitelnost císařského a Kristova obrazu.“ Viz MEIER, Mischa. *Justinián*. Pavel Mervart: Červený Kostelec, 2009, str. 143.

Justinem vypracovali z chudých přistěhovalců až k císařskému trůnu a stali se hlavními iniciátory moci nad celou tehdejší velkolepou Byzantskou říší.⁸⁰ Těto role se v konečném důsledku především Justinián zhostil více než dostatečně o čemž vypovídá skutečnost, že Justinián patří k nejstěžejnějším císařům celého vývoje Byzantské říše.

Stejně hojně jako zasahoval do oblasti právní vynikal i v mnohých dalších. Rovněž významnou jsou např. jeho aktivity týkající se stavební politiky. *„Již z dálky je vidět, že mnoho kostelů má sloužit nejen jako viditelné znamení víry, ale také jako projevy sebevědomí a moci. Prameny vypovídají o tom, že kostel byl shromaždištěm církevní a často světské obce, navíc pohřebištěm a místem, kde se připomínal jeho zakladatel a donátor a dobrodinec.“*⁸¹

Proto Justinián krátce po potlačení povstání zadal rozkaz ke stavbě chrámu Hagia Sofia. *„Dva dny po Vánocích roku 537 se k Hagii Sofii vydalo procesí v čele s císařem. Když se všichni dvořané shromáždili v prostorách nového chrámu, předstoupil před ně Justinián. Pod majestátní klenbou, jakoby zavěšenou na řetězu přímo z nebeského ráje, před očima na zlem zlákaného anděla,⁸² a vykřikl: Zvítězil jsem i nad tebou, Šalomoune.“*⁸³ Císař Justinián byl poháněn představou že svým dílem překoná biblického Šalomouna. A někteří badatelé jako např.: Mischa Meier, Vladimír Vavřínek, Růžena Dostálová ad. tvrdí, že se mu to zásluhou o tento monument podařilo. Prokopios však ve svých Tajných dějinách v této souvislosti kritizuje císařovu značnou

⁸⁰ Tohle bylo možné pouze v mentalitě a kultuře panující v Byzanci, nikde na západě by něco obdobného nešlo realizovat. Tam panovníci usedali na trůn především prostřednictvím rodové linie, nebo pomocí sňatkové politiky.

⁸¹ OHLER, Norbert. *Katedrála; náboženství - politika - architektura - dějiny*. Jinočany: H & H Vyšehradská, 2006, str. 58.

⁸² O kterém se dle jedné z legend tradovalo, že ho Justinián lstí přiměl, aby zde zůstal a dokončený chrám střežil. Jiná legenda uváděná profesorem Říčanem zase říká, že: *„Plány chrámu svaté Moudrosti určil Bůh skrze anděly.“* Tyto legendy jen potvrzují význam, jaký byl chrámové kráse přisuzován.

⁸³ HOLLIS, Edward. *Skrytý život budov*. Praha: Slovart s.r.o., 2012, str. 71.

nabubřelost.⁸⁴ Dále v díle vyjadřuje obavu, že klenba kupole chrámu Hagia Sofia není nijak ukotvená a působí jako by se vznášela bez jakýchkoliv základů. Dokonce se o ní vysloví i ve smyslu, že se co nevidět zřítí.

Hagia Sofia se stala středobodem tehdejšího jak náboženského tak kulturně - politického dění a bude i dalším rozebíraným tématem v této práci. Pokusím se zde od základů, tedy od iniciátora a financovatele stavby císaře Justiniána Velikého, přes jednotlivé střípky mozaiky dospět až k paprskům světla pronikajícím skrze honosnou kupoli v jejichž jasu se skví nádhera Boží Moudrosti.

⁸⁴ „Na výčet Justiniánových činů by mi nestačila věčnost. Ale bude stačit, abych shromáždil a zmínil některé příklady, pomocí nichž bude celý jeho charakter ukázán lidem budoucích generací: přetvařoval se, nezáleželo mu na Bohu, ani kněžích nebo zákonech pro obyvatelstvo, i když se zdálo že to upřednostňuje. Vůbec mu nezáleželo na nějaké slušnosti ani pro prospěch státu, který by z toho mohl plynout, pro toto jednání nejsem schopen najít jiný důvod, než že jediným jeho zájmem bylo zmocnit se všech peněz na světě.” ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΩΣ. ΠΕΡΙ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ. [online]. Electronic informations. Payge revision 8th April 2012. ISO 690-8/2e. [cit.2013-5-13]. URL http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Anekdotia/27*.html.

2. BYZANTSKÉ UMĚNÍ

2.1. Předjustiniánská etapa

Východořímské umění, které vznikalo v letech předcházejících Justiniánovu vládu se označuje též jako raně křesťanské umění. Tehdy ještě neexistovalo žádné dělení na umění východních či západních provincií. Už od této doby je možné pozorovat zárodky křesťanské ikonografie,⁸⁵ která se později dále formuje a rozvíjí v éře zlatého věku byzantského umění. V důsledku předchozích změn byl definitivně pojmenován nový umělecký sloh definovaný jako Byzantský. Dnes je však všeobecně přijímán názor, že byzantské umění je spíše syntézou umění celé tehdejší oikumene, tedy že přepracovalo nebo absorbovalo i umění východních provincií a Východu vůbec.

Umělec měl v Byzanci status řemeslníka a byl podřízen teologickému myšlení své doby a závěrům církevních koncilů jež musel dodržovat, i když i zde existují určité odklony nebo vlastní tvořivý přístup, například v knižní malbě. Tímto způsobem se byzantské umění vyjadřovalo neosobním, anonymním a kolektivním způsobem mířícím k transcendentálním hodnotám, jež dovolovaly byzantské tradici tak dlouho přežívat.

Za Konstantina,⁸⁶ který z malé řecké osady Byzantion vybudoval své sídelní město následovala výstavba hradeb s branami, vodovodů a hlavních monumentálních budov, které až pozdějšími panovníky dostavěny, se v průběhu středověku průběžně z různých příčin přestavovaly. Hlavní pamětihodnosti

⁸⁵ K šíření ikon a dalšího umění docházelo prostřednictvím nově vznikajících poutnických center v oblastech Palestiny a Jeruzaléma. Mezi umělecká centra tehdejší doby lze zařadit provincie spadající do systému pěti patriarchátů. Sem patří po již zmíněném Jeruzalému ještě Řím, Konstantinopol, Alexandrie a Antiochie. K nimž se dá ve směru rozvoje umění přiřadit i Ravenna s Milánem.

⁸⁶ Více BURCKHARDT, Jacob Christoph. *Die Zeit Constantins des Grossen*. Basel: Schwabe, 1978; CLAUSS, Manfred. *Konstantin Veliký: římský císař mezi pohanstvím a křesťanstvím*. Praha : Vyšehrad, 2005.

Byzance byly umístěny v tzv. Augustaiu.⁸⁷ Co se však oblasti architektury a užitého umění týče: „Ani jeden objekt z doby Konstantinovy se v Novém Římě nezachoval.“⁸⁸ To ovšem neznamená, že by nám skrze jeho činy nebyl odkaz na něho zanechán. Edward Hollis, či José Pijoan ve svých publikacích zmiňují,⁸⁹ že Justinián vystavěl chrám Hagia Sofia na stejném místě, kde stávala původní stejnojmenná bazilika z doby Konstantinovy.

Již v předjustiniánské době je patrná nezávislost až odlišnost od latinských konceptů. Změna stylu⁹⁰ je zřejmá na specifických tvarech, originálně budované architektuře, užívání nových materiálů a vzniku do té doby nevídaných výtvarných technik. Za pomoci těchto kritérií byly později vybudovány vrcholné stavby, které spadají do období Justiniánovy vlády a dalších let.⁹¹

2.2. Justiniánské období

Pro období vlády Justiniána I. je rozhodně příznačný četný rozkvět císařských donací sloužících k podpoře monumentálního státního a církevního umění. Dochází ale i k rozvoji sochařství, bohužel artefakty z této sféry se dochovaly pouze v několika málo fragmentech. Z popisů Konstantinopole aj.

⁸⁷ Augustaion - velké čtvercové náměstí, centrální prostor města, kudy mj. vedla hlavní třída (tehdy až po západní opevnění města). Viz PIJOAN, José. *Dějiny umění/3*. KNIŽNÍ KLUB ve spolupráci s nakladatelstvím BALIOS: Praha, 1998, str. 71. Taktéž MEIER, Mischa. *Justinián*. Pavel Mervart: Červený Kostelec, 2009, str. 21.

⁸⁸ PIJOAN, José. *Dějiny umění/3*. KNIŽNÍ KLUB ve spolupráci s nakladatelstvím BALIOS: Praha, 1998, str. 72.

⁸⁹ Např. „Který položil základy Konstantinopole a který v roce 360 našeho letopočtu nechal vybudovat původní chrám Boží moudrosti.“ Taktéž HOLLIS, Edward. *Skrytý život budov*. Slovart s.r.o., Praha 2012, str. 70.

⁹⁰ Ubírání se novým směrem je patrné na záměně schématu zdobení sloupových hlavic. Pozdějším dokladem je typická mozaiková výzdoba.

⁹¹ Myšleno např. budova senátu, císařský palác, jízdárna, chrám sv. Ireny a několik nemocnic, chrám Bohorodičky ve Vlachernách, následovaly chrámy sv. Anny, sv. Zoe, archanděla Gabrilea, sv. Petra a Pavla, sv. Sergia a Bakcha a konečně pohřební chrám sv. Apoštolů s hroby císařů a významných světců byzantské církve. PIJOAN, José. *Dějiny umění/3*. KNIŽNÍ KLUB ve spolupráci s nakladatelstvím BALIOS: Praha, 1998, str. 82.

velkých byzantských měst lze nalézt zmínky o ambonách, sochách císařů, triumfálních sloupech a obloucích. Prokopios⁹² popisuje jak Justinián kromě chrámů ad. budov nechává vybudovat panovníkovu jezdeckou sochu, kterou umístí uprostřed Augustaia. Svého sochařského vypočtení se dočkává i několik byzantských princezen a císařoven: Eudoxie, Ariadna, Theodora.

Jako další z nových způsobů se objevuje opracovávání slonoviny, používá se reliéfní technika, k oddělení prostorů v chrámu se začíná využívat templon.⁹³ Rozkvět nemine ani oblast knižní ilustrace, jež reprezentují např. Rabbjulův evangeliář, či Rossanský evangeliář. *„Součástí ritu se staly i církevní hymny, náboženské, lyrickoepické a lyrickodramatické básně spojené nerozlučně s hudbou. Forma těchto písní se nazývala kontakie a byla zcela novou formou básnického útvaru. Co se týče obsahové, metrické i jazykové stránky, byla zcela bez návaznosti či jiné podoby s formou klasickou.“*⁹⁴

Tento zlatý a nesmírně plodný věk byzantského umění vyjadřuje říšskou ideu triumfálními monumenty sloužícími k oslavě Boha. Příkladným projevem takovéto myšlenky je architektura chrámu Hagia Sofia. Ta vyniká mj. vnitřní výzdobou stěn chrámu, které zdobí četné, tematicky zaměřené mozaiky.⁹⁵ Byzantské umění je dále ve velké míře matkou křesťanské ikonografie vůbec. Má svou vlastní specifickou ikonografii mučedníků a svatých či zobrazení liturgických textů.⁹⁶ Jako náměty k ilustracím často sloužily výjevy ze

⁹² ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΩΣ. ΠΕΡΙ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ. [online]. Electronic informations. Payge revision 14th April 2012. ISO 690-8/2e. [cit.2013-5-13]. URL [http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Building s/A1*.html](http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Building%20s/A1*.html).

⁹³ Ve starokřesťanských a středověkých chrámech bylo kněžiště vždy odděleno od kostelní lodi zvláštní chórovou přepážkou, tzv. templonem.

⁹⁴ DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdělanost*. Praha: Vyšehrad, 2003, str. 132-140.

⁹⁵ Mozaikou tvořené obrazy dle názoru Rudolfa Říčana vyjadřují touhu po nadsvětovém a alegorickém výrazu božských věcí. Pro byzantské umění jsou na mozaikách příznačné zploštělé postavy, ve kterých se nemá zrcadlit skutečnost postihnutečná smyslově, ale vyšší, nadpozemské pravdy.

⁹⁶ Jako Menologium, Akathistosad.

života Krista nebo Bohorodičky většinou založené na nekanonických textech.

2.3. Průběh a dějiny byzantského umění

Jako platí, že termín raně křesťanská odkazuje na interval mezi dvěma obdobími vlády; od Konstantina až po Karla Velikého na západě nebo mezi obdobími od Konstantina až po ikonoklasmus na východě. Stejně tak je termín Byzantský, z druhé strany vázaný na hranice a vliv Byzantského státu. Zatím co ranní historici spíše vymezují Byzanc na období začínající po ikonoklasmu, novější učenci, uznávají sílu kontinuity Východní říše. Dějiny byzantského umění jsou těsně spjaty se založením Konstantinopole a přesunutím centra říše na Východ. Malá řecká kolonie Byzantion byla kompletně přebudována způsobem vyjadřujícím nové potřeby říše. Stála na strategickém místě, které zahrnovalo jak západní tak i východní kolonie. Město obdrželo název po Konstantinovi I., zakladateli impéria sjednocujícího křesťanské náboženství s ideou říše a Kristova království.

Justiniánem započalo tzv. zlaté období byzantského umění⁹⁷ a celkově období jeho vlády bylo převážně postaveno na snaze po zvýšení prosperity celé říše. Justinián byl účasten procesu proměny Konstantinopole založené Konstantinem Velikým⁹⁸ v centrum moci, které doposud s malými či většími přestávkami zastával Řím. A Konstantinopol získávala stále vyšší a vyšší prestiž, pokládaje se za Nový Řím.⁹⁹ Historik jeho období

⁹⁷ Srv. VAVŘÍNEK, Vladimír. *Encyklopedie Byzance*. LIBRI Slovanský ústav AV ČR: v.v.i., Praha, 2011, str. 106. Taktéž MEIER, Mischa. *Justinián*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009, str.64-65.

⁹⁸ Dnes se soudí, že původní stavba Hagie Sofie byla z doby vlády Konstantina Velikého, tehdy se jednalo o baziliku obdélníkového půdorysu, s trémovým stropem. Viz PIJOAN, José. *Dějiny umění/3*. Knižní klub ve spolupráci s nakladatelstvím Balios: Praha, 1998, str. 72. Dostavěl ji pravděpodobně jeho následovník Konstantin II. roku 360. Jak píše HOLLIS, Edward. *Skrytý život budov*. Praha: Slovart s.r.o., 2012, str. 72.

⁹⁹ K tomu PIJOAN, José. *Dějiny umění/3*. Knižní klub ve spolupráci s nakladatelstvím Balios: Praha, 1998, str. 71.

Prokopios Kaisareiský uznává kulturní a civilizační funkci Říma, ale vyjadřuje zároveň i myšlenku, že říšská vládní moc (imperium - řecky basileia) už byla přenesena translatio imperii z Říma do nového císařského města Konstantinopole. „Ve státoprávním myšlení této doby ovšem přetrvává myšlenka jednotné Římské říše sahající od Británie k Eufratu, území obsazená germánskými etniky jsou však říší ponechávána z dobré vůle.“¹⁰⁰

Byzantské umění tedy nemůžeme definovat politicky ani geograficky, ale spíše duchovně všude tam kde zasáhl vliv byzantské teologie nebo byzantských rituálů. Můžeme mluvit i o doznívání nebo transformaci byzantského umění v provinciích nebo v zemích spadajících do byzantského kulturního vlivu uplatňovaného například na Athosu¹⁰¹ a přepracovaného více či méně tvořivým způsobem na Balkáně nebo na území dnešní Ukrajiny nebo Ruska. Byzantské umění je tedy především uměním náboženským, teologickým a mystickým tj. hesychasmus, je teologií v barvách, i když se nezabývá jen výhradně náboženskou symbolikou či tématy. Pohanské nebo světské umění v Byzanci žilo stále, bylo však spíše na okraji zájmu v mozaikách a malbách výzdoby paláců a užitě umění ve výrobcích ze stříbra a keramiky, textilu, slonoviny, špercích apod.

Zlatý věk pro byzantské umění končí souběžně s Theodosiovou a Justiniánovou dynastií, ale říše trvá ještě dalších osm set let. Dnes rozlišujeme čtyři charakteristické etapy byzantského umění, které vývojově odpovídají čtyřem hlavním etapám říšských dějin. První fáze se počítá založením Konstantinopole až po předchůdce obrazoboreckých císařů.¹⁰² Do druhé spadá ikonoborecké období, kdy dochází k masivnímu ničení

¹⁰⁰ DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdělanost*. Praha: Vyšehrad, 2003, str. 55.

¹⁰¹ HLAS PRAVOSLAVÍ. *FILOKALIA - O POKÁNÍ, SVATÁ HORA ATHOS, VZPOMÍNKA NA OTCE VÁCLAVA ČIKLA, OSADNÉ*. Vydává Pravoslavná církev českých zemích s požehnáním + Kryštofa, arcibiskupa pražského a metropolity českých zemí a Slovenska. Registrace: MK ČR E 248. Ročník XVI., číslo 1/2010-, str. 16-17.

¹⁰² Toto období započalo císařem Lvem III. (20. léta 8. století) a trvalo až po sedmý ekumenický koncil svolaný roku 787 císařovnou Theodorou.

náboženských obrazů.¹⁰³ Třetí fázi v počátku vymezuje nástup Makedonské dynastie¹⁰⁴ na byzantský císařský stolec, čili éra Basilea I. Konec třetí fáze je rok 1204, v němž probíhá čtvrtá křížová výprava. Tehdy křížáci zcela zpustošili, vyplenili a zneuctili Konstantinopol. Poslední čtvrtá fáze navazuje na rok 1204 a končí se zánikem celé epochy Byzantské říše, když roku 1453 Konstantinopol dobudou Turci.¹⁰⁵

V době okupace Konstantinopole křížáky (1204-1261) nebyla sice kontinuita byzantského umění přerušena, nicméně samotné umění zaznamenalo výrazné ochuzení ze kterého se však na rozdíl od ostatních složek kultury stačilo vzpamatovat. V závěru svých dějin byla sice Byzanc ekonomicky předstižena prosperujícími Benátkami a Janovem, ale pokud šlo o uměleckou tvorbu dosáhla nové expresivní formy v tzv. palaiologovském umění (1261-1453) nazývaném Byzantskou renesancí nebo třetím zlatým věkem byzantského umění. Vznikly takové skvosty jako fresky v chrámu kláštera Chora, kláštera Pammakaristos, kostela Panagia ton Chalkeon v Soluni nebo kostelů v Mistře, které nahrazují náročnější a dražší mozaikovou techniku. Byzantské umění se s oblibou vracelo k archaičtějším stylovým formám malby v knižní miniatuře (tzv. iluminaci) i v monumentálním malířství. V době kdy říše geograficky,

¹⁰³ „Boj proti ikonám je vykládán zaprvé jako výsledek politického tlaku na císaře ze strany moci islámu, zadruhé jako výsledek teologických sporů mezi muslimy a křesťany, které byly především odrazem silného vlivu semitského (hebrejského a muslimského transcendentalismu) popírajícího zobrazitelnost a poznatelnost Božství na úkor Vtělení a milosti.“ Viz LUPTÁKOVÁ, Marina. *Od masky k osobnosti. Zobrazení naplněného lidství v ikoně.* In *Ikona v ruském myšlení 20. století.* Pavel Mervart, 2011, str. 16-17.

¹⁰⁴ Perioda období vlády Makedonské dynastie (867-1057), přinesla návrat a oživení některých starších způsobů vyjadřování; byl to druhý zlatý věk byzantského umění občas nazývaný makedonskou renesancí. Ta se vyznačuje obnovou klasických témat, určitým návratem ke starým formám zobrazení a techniky a přejímáním nebo zpracováním umění Východu, islámských motivů apod. Za doby dynastie Komnenovců (1081-1185) dochází k expanzi latinského Západu a jeho interakci s Byzancí, což se projevilo i v umění. Z deskové malby (malby ikon) známe například tzv. křížácké umění. Ze Sicílie, dobyté Normany, jejíž vládci vybudovali chrámy nádherně vyzdobené mozaikami (Palermo, Cefalú, Monreale) se šířil byzantský umělecký vliv dále (Torcello). V této době vznikají nádherné nástěnné malby v kostelech klášterů Dafne, Hosios Loukas, Nerezi a Studencia.

¹⁰⁵ Srv. PIJOAN, José. *Dějiny umění/3.* KNIŽNÍ KLUB ve spolupráci s nakladatelstvím BALIOS: Praha, 1998, str. 99.

ekonomicky i politicky umírala ovlivňuje byzantské umění kulturu Benátek, Balkánu (Gračanica, Rila, Staro Nagoričino, Studenica) a Ruska.

Definice byzantského umění stejně tak jako jeho zdroj nebo původ byly v 19. a 20. století předmětem diskusí, které zdůrazňovaly nebo naopak potlačovaly roli starého hlavního města říše - Říma. Ten byl vnímán jako kolosální, rozvíjející se státní útvar, který ve své době neměl obdoby.

2.4. Architektura

Byzantskou architekturu, lze definovat pomocí architektury Konstantinopolské a říší které se dostali pod působnost sféry jejího vlivu. Protože se tyto teze značně překrývají lze a má smysl zacházet s oběma dvěma kategoriemi současně. Vznik nové výrazné křesťanské architektury, můžeme chápat jako důsledek postupného procesu přeměny národů starověkého světa, které přecházejí na novou víru. Pokud jde o materiály a techniku týkající se raně křesťanské a byzantské architektury představují kontinuální vývoj zvyklostí pozdní Římské říše.¹⁰⁶

Na architektuře je tedy patrný vzestup křesťanského východu.¹⁰⁷ skrze kterou umění Byzance aj. východních oblastí pronikalo na západ a dále skrze Balkánský poloostrov až do Ravenny.

Na východě se v mnoha různých variantách tříbí a rozvíjí, neobyčejná centrální dispozice při stavbě budov. *„Chválí se čisté linie, harmonie celku, skvělost barev jejichž hojné*

¹⁰⁶ STRAYER, Joseph R. *Diactionary of the Middle Ages*. Volume 4. NEW YORK: Charles Scriber's sons, 1985, str. 331.

¹⁰⁷ Krása a dokonalost chrámu ovlivnily také přijetí víry na Rusi." Viz JAZYKOVÁ, Irina. Chrám Sv. Sofie in *Chrám nejkrásnější a nejzajímavější a kláštery*. Praha: Fortuna Print. 2006. str. 82. Taktéž HOLLIS, Eduard. *Skrytý život budov*. Praha: Slovart s.r.o., 2012 str. 72. Cituje pověst z 12. století v níž popisuje nadšení poslů knížete Vladimíra po jejich spatření chrámu Hagia Sofia: „I přišli jsme pak do Hřek a vedli nás, kde slouží Bohu svému a nevěděli jsme na nebi-li jsme byli nebo na zemi, neb není na zemi takového podívání ani krásy takové i neumíte toho ani pověditi.“

užití je pro byzantské církevní stavby stejně příznačné jako výzdoba zlatem a vůbec nádherné provedení, bohaté mozaiky, jemné skulptury krajkových vzorů, užití světla i temných podkladů, aby všechna ta nádhera naznačila božský majestát a strhovala účastníka služeb Božích k vnitřnímu zanícení."¹⁰⁸ Baziliky zatlačuje do pozadí nový typ stavěných chrámů s kupolí tyčících se na půdorysech volného nebo vepsaného kříže, čtverce, mnohoúhelníku či hvězdice. Díky tomu se takto postavené budovy vyznačují lehkou stavební konstrukcí, která nese ohromnou ústřední kupoli, k níž se případně druží další polokupole a apsidy.¹⁰⁹ Tento vývoj dospěl v Konstantinopoli a dalších oblastech svého vlivu k vytvoření kupolové baziliky „prvního původního projevu byzantského architektonického génia.“¹¹⁰ Ve středověku zřejmě k tomuto způsobu stavby motivovaly stavitele především tři imponující architektonické památky z pozdní antiky. Byl to Pantheon v Římě,¹¹¹ Chrám Božího hrobu v Jeruzalémě a císařská mauzolea např. Theoderichovo ke kterým lze dále počítat i římské císařské stavby jako baziliku San Vitale v Ravenně,¹¹² či tamní mauzoleum desetibokého tvaru připomínající kostel Panny Marie v Cáchách, který dal postavit Karel Veliký.¹¹³

Tvar staveb, typický pro toto období bývala podélná či centrálně směřovaná budova. Kostely jsou tedy zpravidla

¹⁰⁸ ŘÍČAN, Rudolf. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha: KALICH, 2008, str. 179.

¹⁰⁹ Výklenek za oltářem.

¹¹⁰ Larousse. *Encyklopedie umění středověku*. Odeon. Praha, 1969, str. 31-33.

¹¹¹ Pantheon mohl být vzorem pro jiné kostely především proto, že koule se pokládala za dokonalý geometrický útvar. Jako kouli si lidé představovali celý vesmír. Kristus zpodoběn jako vládce světa, drží v ruce kouli, nad níž je často kříž a která představuje vesmír (kosmos). Nad zemí chápanou jako kotouč se klenou nebesa a pod nimi podsvětí téhož tvaru.

¹¹² *I Mosaice Ravennati Della Chiesa di S. Vitale/Santi Muratori Ravenna*. 2nd ed. Bergamo: Istituto Italiáni d'Arti Grafiche, 1945, str. 14-40.

¹¹³ Karel Veliký (747-781), franský král od roku 768, langobardským se stává roku 774, císař římský od roku 800. Syn Pipina III. V roce 812 získal část byzantského území v Itálii a u Jaderského moře. Jeho dvůr v Cáchách se stal střediskem rozvoje vědy a kultury a je proto těsně spjatý s tzv. Karolínskou renesancí. Inspirací mu byly budovy, které viděl na svých cestách. Není tajemstvím, že na franckém dvoře se vědělo o významných centrálních stavbách v Jeruzalémě jakými byly chrám Božího hrobu a Skalní dóm. V Konstantinopoli to byl především chrám Hagia Sofia či kostel sv. Sergia a Bachaa. V roce 1165 byl svatořečen.

podélné longitudinální stavby postavené na pravoúhlém půdorysu nebo stavby centrální. Podélné stavby mají svůj původ často v bazilikách s vysokou hlavní lodí a dvěma nebo čtyřmi nižšími bočními loděmi, ke kterým se od pozdní antiky zhusta přidávala ještě příčná loď. Podélná a příčná loď tvoří někdy tvar písmene T, častěji pak latinský kříž. K velké skupině centrálních staveb patří kostely s polygonálním, oválným či elipsovým půdorysem.

Byzantské obydlí sloužící k účelům soukromých osob se stavělo dle architektury, která byla ve svých typických rysech a náležitostech bližší syrskému aj. východnímu typu těchto staveb, pro které je charakteristické soustředění místností v zadní části dvora. Rozdílnost těchto obydlí vůči typům starých řeckořímských domů je, že pro stará řeckořímská obydlí bylo naopak typické uspořádání kolem čtvercového atria. Většina domů ústila skrze sloupovou předsíň do ulice. Tam kde nedostatek místa neumožňoval takovouto předsíň zřídit býval umístěn v horním patře velký sál, ve kterém souvislá řada oken tvořila jakousi galerii či lodžii.¹¹⁴ Stejná dispozice, někdy s oběma těmito charakteristickými prvky je typická i pro mnoho benátských paláců, vystavěných v době, kdy byl vliv Byzance nejsilnější,¹¹⁵ pro toto své specifikum jsou Benátské paláce významné rovněž pro zkoumání a udávání rysů typizujících byzantský dům. Je zde tedy patné působení byzantského vlivu na Benátské umělce.¹¹⁶

2.5. Ikony

Byzanc své pravé svébytné umění projevuje spíše než v architektuře právě v malbě a malířských nástěnných výzdobách svých chrámů a posvátných budov. Zatímco pro velké mramorové

¹¹⁴ Dvě galerie určené ženám se rovněž nacházejí pod čtyřiceti okny chrámové kupole v Hagii Sofii.

¹¹⁵ Tj. v období Theodosiovy a Justiniánovy dynastie.

¹¹⁶ Srv. PIJOAN, José. *Dějiny umění/3*. KNIŽNÍ KLUB ve spolupráci s nakladatelstvím BALIOS: Praha, 1998, str. 110.

chrámy vznikající v klasickém období řeckého a římského starověku je charakteristická výzdoba reliéfy a sochami, cihlové zdi a kupole v křesťanském umění středověku již zdobily barevné mozaiky či nástěnné malby. „*Ikonopis historicky vznikl z techniky fresky a ve své podstatě je tím nejlepším projevem fresky, osvobozeným od vnějších závislostí fresky na nahodilých architektonických a jiných omezeních.*“¹¹⁷ Jako ikona se označuje „*Byzantská desková malba, v širším smyslu slova figurální vyobrazení náboženského charakteru na jakémkoliv materiálu.*“¹¹⁸ Malba ikon byla původně prováděna technikou enkaustiky tj. za tepla roztíraným voskem s barvou, tempera se začala užívat teprve po období ikonoklasmu.¹¹⁹

V klášteře sv. Kateřiny na Sinaji se zachovalo dvacet sedm nejstarších deskových maleb - ikon z 6. až 7. století. Několik ikon z 8. a 9. století je dále uloženo ve sbírkách Sinajského kláštera. Tyto však reflektují spíše provinciální umění. Pozdější doklady ikon z 10. a 11. století jsou již hojnější.

Figurativní umění mělo hluboký teologický a liturgický smysl a otázka zda a jak ho uctívat či neuctívat byla dokonce řešena svoláním sedmého všeobecného sněmu.¹²⁰ Je nezpochybnitelnou skutečností, že východní ikonografie dalece překonává ikonografii západní. K jejímu vrcholnému rozkvětu došlo právě ve zlaté době byzantského umění. „*Ikona jako zachycení a zvěst, jako zvěstování duchovního světa v barvách, je v samotné své podstatě pochopitelně dílo toho, kdo tento svět vidí - světce. A proto umění ikonopisu, v souladu s tím čemu se ve světském jazyce říká umění, nenáleží pochopitelně nikomu jinému než svatým otcům. Také církevní chápání, jež bylo obzvláště přesně vyjádřeno ve známém usnesení sedmého ekumenického sněmu, nepovažuje za nutné vydělovat ikonopisce*

¹¹⁷ FLORENSKIJ, Pavel A. *Ikonostas*. Brno: L. Marek, 2000, str. 100.

¹¹⁸ VAVŘÍNEK, Vladimír. *Encyklopedie Byzance*. LIBRI Slovanský ústav AV ČR: v.v.i. Praha, 2011, str. 211.

¹¹⁹ LAZAREV, Viktor. *Storia della pittura bizantina*. 1. questione. Torino: Einaudi, trad. di Gildo Fossati, 1967, str. 497.

¹²⁰ Konaného roku 787 ve městě Nikaia. Byl svolán císařovnou Theodorou. Zabýval se otázkou ikonodůlů a ikonoborectví vůbec.

ve vlastním ani ve vyšším smyslu slova z řady ostatních svatých otců, nýbrž dává do protikladu vůči nim ikonopisce v tom nízkém slova smyslu, kopisty, tedy především prosté řemeslníky, mistry ikonopisné práce neboli ikoníky.“¹²¹

Zatímco starší ikony vyjadřují spíše soukromý devocionální charakter, ikony postikonoklastického období jsou již příkladem plně rozvinutého liturgického umění určeného pro veřejnost. Za tímto účelem byly ikony původně umístěné v presbyteriu, či centrálním proskynetariu, přesunuty za zástěnu chrámu. Pro potřeby liturgických svátků se začínají tvořit nové ikonografické typy a to jak v ikonografii Krista tak i Bohorodičky. Na templon se umísťuje postupně ikonografie Deesis a cyklus svátků Dodekaortion.

To že byzantská typologie patřila v dějinách umění k nejsložitějším a nejpropracovanějším je zřejmé i ze dvou dochovaných traktátů o malířství, v nichž je jasně popsáno, jak zobrazovat starozákonní příběhy, dvanáct hlavních svátků, koncily, nebo výjevy ze života svatých. Každý výjev má své určité umístění v rámci celkové chrámové kompozice. Žehnajícimu Pantokratórovi, držícimu v ruce knihu s nápisem:¹²² „Já jsem světlo světa“ nebo někdy ve výjimečných případech trůnící Bohorodičce s malým dítětem na ruce, bylo např. určeno místo výzdoby apsidy.¹²³ Dále mezi často zobrazované výjevy patří Kristův majestát, symbol Vykoupení, přičemž je kladen důraz především na jeho vizionářský charakter, Nanebevstoupení, Proměnění Páně aj.

Ikona je především uměleckým dílem. Proto je otázka ikony jednou ze součástí obecné problematiky umění jako specifického způsobu poznání Boha a zjevení. Bůh se dává poznat nejenom skrze rozum přemítáním o něm, nebo skrze teologii, ale a to především platí pro východní křesťany, že zření Boha je možné

¹²¹ FLORENSKIJ, Pavel A. *Ikonostas*. Brno: L. Marek, 2000, str. 50.

¹²² Písmo byzantské vzniklo z řeckého archaického písma, které bylo součástí řecké abecedy uzákoněné roku 403 př.n.l. A byzantské písmo se následně stává vzorem pro písmo Keltů (Galů).

¹²³ Srv. PIJOAN, José. *Dějiny umění/3*. KNIŽNÍ KLUB. Balios: Praha, 1998, str. 112.

také v kráse uměleckého díla.¹²⁴ Konkrétní motivy mají v kostelech své předem dané místo, které je vymezeno přísnými pravidly.¹²⁵ Symbolický a liturgický význam ikonomalby má obdobnou charakteristiku a smysl jako čtení určených úseků z Písma při bohoslužbách v průběhu církevního roku. Nelze tedy popírat duševní podstatu ikon. „Na tomto základě bychom dnes mohli ikony podle zdroje vzniku rozdělit na čtyři druhy: 1) ikony biblické, založené na skutečnosti dané slovem Božím; 2) ikony portrétní, jež se opírají o vlastní zkušenost a paměť ikonopisce, současníka zobrazovaných osob a událostí; 3) ikony psané podle tradice, opírající se o ústně či písemně zprostředkovanou duchovní zkušenost z předchozích dob; 4) ikony zjevené, psané na základě vlastní duchovní zkušenosti ikonopisce tzn. posvátného vidění nebo snu.“¹²⁶

2.6. Mozaiky

Původně nejrozšířenějším uměleckým stylem charakteristickým pro Byzanc a její umění je druh nástěnné výzdoby náročný co do způsobu provedení zvaný mozaika. Tento druh výzdoby který se prvně objevuje v byzantském umění je následně použitý v mnoha chrámech. Mozaiky na mnoha místech doplňují nápisy či písemné zkratky. Křesťané začali mozaiku výrazněji používat až po 4. století. Od 5. století se výrobou mozaikových kostek zabývaly už i malé dílny např. v Masadě, krátce na to rovněž vznikly dílny velké.

Mozaika byla odvozena z dlažby a opusu sectile,¹²⁷ avšak technicky byla zdokonalena díky užití poměrně malých čtverhranných kostek a zlomků skla, emailu, broušených

¹²⁴ BULGAKOV, Sergej, Nikolajevič. *Ikona a úcta k ní. Dogmatický přehled. 3. Umění a ikona. In Ikona v ruském myšlení 20. století.* Pavel Mervart, 2011, str. 158.

¹²⁵ Srv. Larousse. *Encyklopedie umění středověku.* Odeon. Praha, 1969, str. 35.

¹²⁶ FLORENSKIJ, Pavel A. *Ikonostas.* Brno: L. Marek, 2000, str. 47-48.

¹²⁷ Opus sectile (geometrické tvary: čtverce, trojúhelníky, kosočtverce; materiál: mramor, slonovina).

a leštěných drahých kamenů tzv. gemů, a drahého kovu. V chrámu Boží Moudrosti bylo jen v samotné apsidě použito 2,5 milionu pozlacených mozaikových kostek. Rychlost skladby obrazu mozaiky závisela na zručnosti dílen a jednotlivců pracujících na stavbě obrazu, např. v Kyjevě byly s pomocí místních řemeslníků denně pokryty čtyři metry čtvereční mozaiky.

Nejlepší doklady byzantské mozaikové výzdoby se zachovaly v klášteře sv. Kateřiny na Sinaji, v Ravenně, Poreči a Gaze, pozdější příklady pocházejí z kláštera Hosios Loukas a chrámu Boží Moudrosti v Konstantinopoli a v Kyjevě. Jak mozaiky ve Velkém paláci tak i většina chrámových mozaik v Konstantinopoli byly císařskými zakázkami, naopak mozaiky spolu s nástěnnou výzdobou v klášteře Chora (Kariyedžámí) nebo v kostele sv. Apoštolů v Konstantinopoli byly zakázkami aristokratů a církve. Byzantské mozaikáře využívali rovněž papežové (Jan VII. - chrám sv. Petra v Římě) i Arabové (umajjovská mešita v Damašku). Dochovaly se i luxusní ikony provedené v mozaice kladené do vosku z 11. až 14. století. Některé drobné mozaiky pozdějšího období jsou skutečnými luxusními klenoty, určenými k soukromé zbožnosti (např. Dodekaortion z diptychu Musea dell'Opera del Duomo, Florencie, Ukřižování z Berlína apod.)¹²⁸

Mozaiky v chrámu Hagia Sofia patří mezi jedny z nejzachovalejších a nejlepších dokladů mozaikové výzdoby na světě. Jednalo se obdobně jako u stavby celých chrámů o výzdobu objednanou na zakázku samotným císařem.

¹²⁸ Srv. VAVŘÍNEK, Vladimír. *Encyklopedie Byzance*. LIBRI Slovanský ústav AV ČR: v.v.i., Praha, 2011, str. 334. Více PELÁ, Maria, Cristina. *La Decorazione Musiva / Della Basilica Ravennate di S. Apollinare*. 1. vyd. Bologna: Editrice Pátron, 1970, str. 180.

3. HAGIA SOFIA

Chrám Hagia Sofia je vrcholnou ukázkou veškeré byzantské architektury¹²⁹ a jejího směřování k odhmotnění. Tento monument přestál ač s mnohými opravami všechny válečné zahraniční konflikty, přírodní katastrofy i vzpouru. Patří mezi významné architektonické a umělecké památky Justiniánského období a je dokladem vrcholného nejen byzantského, ale i světového umění. Svou velkolepostí si získal obdivovatele od počátku svých věků až do současnosti. „Panegyrikem na velkorysou stavební aktivitu císaře Justiniána, která se odrazila ve veřejných i vojenských užitkových stavbách a v chrámech po celém impériu a dosáhla vrcholu v rekonstrukci chrámu Hagia Sofia v Konstantinopoli, je dílo *Peri Akatismatón*.“¹³⁰

Po devastaci Konstantinopole, která byla důsledkem bouřlivého povstání lidu proti císaři, se jakmile bylo nebezpečí zažehnáno a povstalci potlačeni a pobiti Justinián dal aktivně do organizování obnovy hlavního města. „Přizval ke dvoru Isidora, matematika z Milétu, a Anthémia, architekta z Trallu, a pověřil je stavbou nové Hagie Sofie, která by nahradila chrám, jenž vyhořel během povstání. Netrvalo ani měsíc a 23. února byl položen základní kámen nového svatostánku. Stavební práce se rozběhly naplno.“¹³¹ Finanční prostředky na její výstavbu byly poskytnuty z peněz Byzantské říše, pod rozhodnutím mocného císaře Justiniána. Smutnou skutečností je, že chrám nevydržel stát ani dvacet pět let. Kupole Hagie Sofie nepřežije zemětřesení, které postihne město

¹²⁹ Srv. Larousse. *Encyklopedie umění středověku*. Odeon: Praha, 1969, str. 33.

¹³⁰ DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdělanost*. Praha: Vyšehrad, 2003, str. 135. Taktéž ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΩΣ. ΠΕΡΙ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ. [online]. Electronic informations. Payge revision 14th April 2012. ISO 690-8/2e. [cit.2013-5-13]. URL <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Buildings/home.html>.

¹³¹ HOLLIS, Edward. *Skrytý život budov*. Praha: Slovart s.r.o., 2012, str.71.

Konstantinopol roku 558¹³² pravděpodobně i proto, že neměla dostatečně stabilní podpěry aby unesly její extrémní váhu. Justiniána však chuť stavět a pyšnit se takovouto stavbou neopustí a tak nechává vypracovat architektonické plány, dává povolat Isidora mladšího¹³³ a velice brzy se začíná pracovat na její opravě. Za tři roky chrám opět stojí ve své plné kráse, tentokrát dokonce ještě vyšší než předtím. Znovu vysvěcení chrámu proběhlo roku 562. *„Když chrám vysvěcovali, Pavel Silentiarios, glosátor a dvořan, zastávající zvláštní post, se zahleděl vzhůru a prohlásil: Člověk jen žasne, to není klenba, ale nebeská obloha. Pak ale rychle dodal: Podepřená mohutnými nosnými oblouky. Faktem je, že další zemětřesení už Hagia Sofia přestála bez větší újmy, pro jistotu, ale po každém otřesu byl její plášť z venku zpevňován novým a novým zdivem. Chrám proto z venku prý připomínal Babylonskou věž, která ani přes přání jejich stavitelů nikdy nedosáhla k nebesům.“*¹³⁴ Od té doby byla Hagia Sofia pokládána za osmý div světa. V časovém horizontu několika dalších let pak bylo dokončeno vybavení a vnitřní výzdoba, mozaiky, malby aj. dekory. Kompletně dokončeno bylo veledílo za vlády Justina II.¹³⁵

V 7. století bylo mnoho kostelů postaveno ve velice krátké době. Stavba někdy probíhala až neuvěřitelnou rychlostí *incredibili celeritate*. To je u tak gigantického objektu jakým je Hagia Sofia vskutku fascinující. *„Nejedna velká stavba byla vybudována v časovém rozmezí, jež nás překvapuje. Chrám Hagia Sofia v Konstantinopoli byl postaven v časovém rozmezí pouhých*

¹³² K dalším zemětřesení v Konstantinopoli došlo v roce 866, 1317 a 1346. Ty už však neměly tak devastující následky jako to první a vždy byl chrám Hagia Sofia opraven.

¹³³ Stejnojmenný příbuzný Isidora z Milétu. Toho, který se spolu s Anthémiem z Thrallu podílel na vytvoření náčrtů a první stavbě Hagie Sofie.

¹³⁴ HOLLIS, Edward. *Skrytý život budov*. Praha: Slovart s.r.o., 2012. str. 71.

¹³⁵ Vládne v letech 565–578.

pěti let,¹³⁶ Skalní dóm v Jeruzalémě dokonce za ještě kratší dobu."¹³⁷

Chrám Hagia Sofia oslavuje báseň dějepisce umění Paula Silentiaria, která se i přes dodržování přísných metrických pravidel nedá označit za poezii. Žánry raně byzantského období měly značně praktický účel. Byly funkční, mohly sloužit jako historiografie, odborná či poučná literatura nebo např. hymnografie apod. Zmíněná báseň je psána dle zásad ekfrasisa autor ji přednesl v den znovuzasvěcení chrámu. Opravená Hagia Sofia okouzila současníky nádherou pestrých mozaikových dlažeb, mramorových sloupů a barvitou výzdobou stěn.

OSLAVNÁ BÁSEŇ CHRÁMU; Paulos Silentarios

*„Nuže ty, vznešený Říme, teď oslavuj čistými hymny
Císaře, jenž život dává, a celého zahrň ho chválou
Nikoli proto snad, že ti podrobil národy světa,
Ze všech nejzazších končin až k břehům Okeánovým,
protože v zálivu tvém chrám postavil nesmírné krásy,
skvělostí vynikáš nyní i nad slávu své tiberské matky.
Ustup teď pověsti, ty která římský Kapitol věncíš,
O tolik císař náš tvůj překonal odvěký věhlas,
O kolik velký Bůh se povznáší nad pouhý obraz.
Nyní chci započít zpěv a opěvovat přesladkou písni
vladaře, Anthúso, ty město, jež zlatem se třpytíš,
Nejen, že břitkým mečem si ozbrojil pravici pádnou,
ale i přeostrým kopím si podrobil barbarskou říši,
takže svou nezkrotnou hlavu už sklonila před tvou mocí
a před tvým přísným právem teď vstala v posvátné hrůze.
Černá závist pak sama, ó císaři, jenž vládneš městu,
podlehla prudkým tvým střelám a v prachu se bídne svíjí,
na věky rozbita leží a nikdy už nezvedne hlavu.*

¹³⁶ První stavba probíhá v letech 532-537.

¹³⁷ A to mezi lety 691-692. Viz OHLER, Norbert. *Katedrála*. Jinočany: H & H Vyšehradská, 2006, str. 424.

*Přijď tedy, latinský Říme, co zrozen jsi kdys už dávno,
novému Římu teď s námi zazpívej radostnou píseň,
přijď tedy, jásej teď, když vidíš jak tvoje dcera
matku svou přemáhá slávou, to přece je rodičů pýcha.*"¹³⁸

Z hermeneutického hlediska báseň vypráví o tom, jak Justinian nechal postavit chrám. Tento čin je vyzdvihován nad všechny jeho válečné úspěchy a státnické počiny. Vyzývá k opěvování Sofiiny krásy jakož i celého města Konstantinopole. Poté popisuje, jak se Hagia Sofia zborčila a kárá císaře jakožto domnělého původce této zkázy. Nazývá Konstantinopol Novým Římem (a pak ji alegorizuje jako dceru), apeluje na latinský Řím (představující matku), ať opěvuje Konstantinopol a tím jí vzdává hold za to, že už je slavnější než Řím sám. A že v důsledku je to vlastně něco, na co má být hrdý, protože Řím a jeho éra už jsou pryč a Konstantinopol je Novým Římem, nástupkyní a novou metropolí říše.

Hagia Sofia byla doslova múzou tehdejších umělců,¹³⁹ každý kdo vešel do Konstantinopole a spatřil ji, se musel v úžasu sklonit před její nevýslovnou krásou. Aby ji spatřili, proudili do města mnozí poutníci ze všech světových oblastí. Ve středověku byla tedy mnohými označována za osmý div světa. Mezi Řeky zdomácnělo její označení veliký kostel.¹⁴⁰ Je dominantním a reprezentativním příkladem byzantské architektury a byzantského umění a výtvarných technik vůbec. „Byla to ve všech ohledech výjimečná budova, protože měla abnormální rozměry 71 x 77 metrů nebo 78 x 84 yardů.“¹⁴¹

Chrámů tehdy byly místem důležitých historických událostí týkajících se jak světského, tak především církevního života a prakticky všech ostatních možných oblastí. U Hagie Sofie to mj. dokládá třeba křesťanský církevní rozkol mezi Východem

¹³⁸ DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdělanost*. Praha: Vyšehrad, 2003, str. 140.

¹³⁹ Srv. JAZYKOVÁ, Irina. Chrám sv. Sofie in *Chrámů a kláštery*. str. 81.

¹⁴⁰ Tamtéž str. 82.

¹⁴¹ STRAYER, Joseph R. *Dictionary of the Middle Ages*. Volume 3. NEW YORK: Charles Scriber's sons, 1985, str. 555.

a Západem známý jako Velké schizma k němuž došlo v roce 1054. Bula,¹⁴² která to celé zapříčinila, byla položena na klatební oltář Hagie Sofie. Jako další příklad může sloužit korunovace císaře Michaela VIII. z dynastie Palaiologovců, která proběhla se v roce 1261, když se Konstantinopol dostala do područí západní církve. Tak jak ji popisuje Eduard Hollis¹⁴³ ve svém díle *Skrytý život budov*, když říká: že on stejně jako mnozí císařové před ním a další po něm,¹⁴⁴ stál na omfalu - pupku světa a nad hlavou se mu klenula kupole zavěšená na zlatém řetězu z nebes.

3.1. Monumentální a architektonický unikát

Design a rozsah Hagie Sofie nemá blízké předchůdce a žádné bezprostřední následovníky, situace svědčí o teoretickém poznání jejích tvůrců a ambicích jejího ochránce a mecenáše císaře Justiniána. Stanoveno na obdélníkovém plánu¹⁴⁵ s maximálním vnitřním rozměrem 229 x 332,5 stop (včetně apsidy a narthexu).¹⁴⁶ Budova kombinuje prvky podélně uspořádané baziliky s centrálními rysy kupole tyčící se nad čtvercovou základnou podporovanou oblouky, jejichž výše s centrálně umístěnou základnou stoupá 184 stop nad podlahu a tvoří monumentální klenbu nad lodí rozšířenou o východní a západní polovinu komor. Podle historických zdrojů původní kupole byla o více než dvacet stop níže a měla ještě odvážnější vzezření. Ta se jak je z předchozího textu zřejmé zhroutila při zemětřesení. Nebývalý rozsah a odvážná konstrukce budovy byly příčinou nestability počátečního projektu. Velké plochy

¹⁴² Obsahem kardinál Humbert de Silva Candida exkomunikoval konstantinopolského patriarchu Michaela Kerullaria a všechny, kteří s ním stejně smýšlejí.

¹⁴³ Srv. HOLLIS, Edward. *Skrytý život budov*. Praha: Slovart s.r.o., 2012. str. 71.

¹⁴⁴ Posledním byzantským císařem korunovaným v Hagii Sofii a posledním legitimním římským císařem (v letech 1449-1453) byl Konstantin IX. Dragases.

¹⁴⁵ Viz obrazová příloha, str. 2.

¹⁴⁶ Narthex se nazývá chrámová předsíň, vstupní prostor u hlavního vchodu do kostela.

byly nesprávně podepřeny, což následně bylo jedním z důvodů rozšíření. Tento vnitřní strukturální nedostatek byl umocněn konstrukčními problémy, zejména dotvarováním malty, což mělo za následek deformaci budovy skrz naskrz. Strukturální zlepšení bylo uděláno v průběhu staletí, ale zdá se být zázrakem, že tato budova stojí dodnes. V současné době se maximální průměr interiéru pohybuje mezi 108,4 a 113,8 stopami. Průměr kupole je kolem 32 metrů a hlavní loď překrývá ve výšce 40 metrů. Kupole se opírá o buben se čtyřiceti okny, která při slunečném počasí prostupuje taková světelná záře, že se zdá jako by se kupole chrámu vůbec nedotýkala. Ve skutečnosti jí podepírají mohutné opěrné sloupy dokonale schované ve zdech, které se díky četným obloukům rozevírají do bočních lodí, což vzbuzuje úžasný dojem jako by se díky všepřonikajícímu světlu kupole doslova vznášela ve vzduchu. Mimo to apsida, oltáře a mnohočetné exedry vizuálně umocňují dojem prostoru a umožňují tak světlu zaplnit prostor. To vytváří dojem beztíže¹⁴⁷ a dematerializace masivní struktury, tento efekt pravděpodobně vedl Prokopia k prohlášení, že kupole byla zavěšena na zlatém řetězu z nebes, spíše než podporována ze země.

Velkolepý ráz výzdoby interiéru budovy dovršují nádherné, zlaté, velkoplošné mozaiky,¹⁴⁸ které pokrývají více než čtyři akry. Stěny a podlahy jsou pokryty plotnami z barevného mramoru, doslova barevnou loukou z mnoha nákladných úlomků a vzorů.¹⁴⁹ Hlavice sloupů jsou vyřezávané. Originální mozaiky byly pravděpodobně anikonické. Ranými spisovateli totiž nejsou zmiňovány žádné figurální mozaiky. Četné kompozice byly prokazatelně přidány později.

Mezi kresby nejvyšší kvality dochované z Byzance patří Panna na trůně v apsidě datovaná do roku 867. Dále řada

¹⁴⁷ FORSYTH, George H. *The Church and Fortress of Justinian*. Michigan: 1965, str. 20.

¹⁴⁸ Srv. JAZYKOVÁ, Irina. Chrám sv. Sofie in *Chrám a kláštery*. str. 83-84.

¹⁴⁹ ROSSI, Ferdinando. *Mosaiken unde Steinintarsien*. 2. vyd. Stuttgart: Berlin: Köln: Mainz Verlag W. Kohlhammer, 1979, str. 191.

císařských portrétů a nádherně vyobrazený Deesis v jižní galerii, který byl vytvořen roku 1261.¹⁵⁰

3. 2. Dějiny chrámu Hagia Sofia

Co se tedy s chrámem Hagia Sofia dělo v průběhu trvání Byzantské říše, o tom jsme si výše mohli udělat obrázek.

Následnou otřesnou ránu Hagii Sofii zasazují křižáci, kteří při čtvrté křížové výpravě,¹⁵¹ konkrétně v roce 1204, dobudou a drancují Konstantinopol a zneuctí chrám i jeho vybavení. 12. dubna 1204 je město Konstantinopol dobyto křižáky za Západu. Toto bezbožné řádění nemá v dějinách obdoby s ohledem na zneuctění lidí, památek a kultury pro celá budoucí pokolení. Niketas Choniatés nazývá křižáky předchůdci Antikrista. Děsivým ohavnostem, které spáchali křesťané na křesťanech v této válečné výpravě zaštitěné znamením kříže mj. i v chrámu Hagia Sofia, se nám ani nechce věřit. *„Oltářní stůl, který byl na mnoha místech považován za zcela mimořádný a vyvolával obdivný úžas plenitelé rozsekali na kousky a rozdělili si mezi sebe, nejinak naložili i se skvostným chrámovým pokladem. V bezprostřední blízkosti chrámu prý naložili na mezky části vzácného vybavení chrámu. Když zvířata s nákladem na naleštěné podlaze uklouzla, vytasili meč a zapíchli je, takže posvátné místo bylo poskvrněno nejen výkaly zvířat, ale i jejich prolitou krví.“*¹⁵²

Letopisec připomíná, že křižáci před svým ražením složili posvátnou přísahu a přihlásili se k vysokým ideálům. Ač smyslem výpravy byla pomsta za Boží hrob, výprava se zvrhla v nepokryté běsnění proti Kristu, hanobení svatých ostatků a posvátných předmětů, rabování a ničení. Niketas Choniatés

¹⁵⁰ STRAYER, Joseph R. *Diactionary of the Middle Ages*. Volume6. NEW YORK: Charles Scriber's sons, 1985, str. 56. Taktéž *Obrazová příloha*, str. 4.

¹⁵¹ Panovník Fridrich II. vyzval k pronásledování kacířů. Předcházely tomu křížové výpravy proti řeckým pravoslavným křesťanům (1204) a katarům (1209) a rovněž dvanáctý všeobecný církevní koncil.

¹⁵² OHLER, Norbert. *Katedrála*. Jinočany: H & H, Vyšehradská, 2006, str. 160.

zmiňuje, že ve srovnání s křižáky si muslimové počínali přímo laskavě.

I ve středověku měnil vždy nový vítěz účel kultovních míst. Jestliže například nějaké město dobyli muslimové, odebrali právem vítěze nejvýznamnější nebo nejkrásnější kostel křesťanské obce a udělali z něj mešitu. Tak naložil Mehmed II. a jeho spolupracovníci po dobytí Konstantinopole s nejctihodnější a největší svatyní byzantské říše, s chrámem Hagia Sofia. Z jiných kostelů či klášterů si vítězové udělali serail.¹⁵³ Křesťanům, kteří tam zůstali, byl prozatím ponechán kostel svatých Apoštolů, ovšem již roku 1463 byl stržen. Jestliže se město vzdalo byly obvykle křesťanům jejich kostely ponechány pokud se jako takové používaly, např. chrám Božího hrobu zůstal křesťanům i poté, co Jeruzalém roku 638 muslimové dobyli.

Srovnejme nyní Turecké dobytí Konstantinopole s drancováním provázejícím čtvrtou křížovou výpravu: *„O dveře chrámu Hagia Sofia, které před dávnými a dávnými časy otevíraly vstup do Diova chrámu v Pergamonu, řinčely zbraně a vojáci už pronikali dovnitř. Kdo kladl odpor, přišel o život. Ostatní hnali jako dobytek a shromáždili na tržišti. Chrám se hemžil bojovníky muslimského vojska, kteří ze zdí vytrhávali lampy a odnášeli nábytek. Obřadní roucha roztrhali a ušili z nich koňská sedla, ikony rozřezali na kousky, aby z nich dostali zlato a drahé kameny. Pravý muslim si oškliví předměty, které zobrazují život v jakékoliv z jeho podob, neboť podle jejich víry je strůjcem všeho jedině Alláh. Kdo si nárokuje jeho tvůrčí schopnosti, byť ve službách umění, dopouští se rouhání. Mozaiky a ikony na zdech Hagie Sofie si dovolily zachytit anděly a proroky, nezaslouží si proto nic než opovržení. A podle toho je s nimi i zapotřebí naložit.“*¹⁵⁴

¹⁵³ Sultánův palác nebo se též v islámských zemích nazývá knížecí palác.

¹⁵⁴ HOLLIS, Edward. *Skrytý život budov*. Praha: Slovart s.r.o., 2012, str. 76.

Na Mehmedův příkaz byl před hlavním chrámovým dómem vztyčen dřevěný minaret. Z jeho ochozu pak muezzin¹⁵⁵ svolával věřící k modlitbě. Sultánův syn Bayezid nechal místo minaretu postavit kamennou věž. Během následujících dvou století se počet věží rozrostl na čtyři.¹⁵⁶ V půdorysu tak tvoří pomyslný čtverec z něhož se do všech světových stran linuly tóny svolávající k modlitbě. Uvnitř chrámu se činili osmanští řemeslníci. Z chrámového prostoru byl vyňat oltářní ikonostas. Kam jejich ruce dosáhly mozaiky zobrazující císaře zatřely bílou barvou. Na andělské serafy, kteří podpírali klenbu chrámu, navěsili dělníci obrovské kotouče, do nichž byly vyryty vybrané súry z Koránu.¹⁵⁷ Výška jednotlivých písmen přitom byla srovnatelná s velikostí dospělého muže.

V 15. století, když padla Konstantinopol do područí Turků, přejmenovali město na Istanbul a chrám Hagia Sofia byl přeměněn na mešitu a přejmenován Ayasofya.¹⁵⁸ Obdobně jako u křesťanské architektury bylo po vzoru Hagie Sofie postaveno i mnoho osmanských mešit.¹⁵⁹ V roce 1572 se sultán Selim II.¹⁶⁰ pustil do rozsáhlých oprav celé budovy. Jednalo se především o dostavbu a sjednocení čtyř minaretů po stranách kupole a o odstranění nízkých přístěnků a jiných drobných staveb z prostoru před mešitou. Z jeho rozhodnutí byla také na každého, kdo se stavěl proti přeměně křesťanského svatostánku

¹⁵⁵ Muezzin (arabsky مؤذن) je v islámu služebník mešity stojící na ochozu minaretu.

¹⁵⁶ HOLLIS, Edward. *Skrytý život budov*. Praha: Slovart s.r.o., 2012, str. 78. Taktéž JAZYKOVÁ, Irina. Chrám sv. Sofie in *Chrámky a kláštery*. str. 85.

¹⁵⁷ Súra (arabsky سورة). Z pozdně hebrejského označení šúrá, řada kamenů ve zdi, pak řádek písma ve sloupci. Česky tzn. Skladba. Súra je arabské označení pro jednu ze 114 kapitol Koránu.

¹⁵⁸ Viz HOLLIS, Edward. *Skrytý život budov*. Praha: Slovart s.r.o., 2012, str. 77.

¹⁵⁹ Srv. OHLER, Norbert. *Katedrála*. Jinočany: H & H, Vyšehradská, 2006, str. 622. Taktéž JAZYKOVÁ, Irina. Chrám sv. Sofie in *Chrámky a kláštery*. str. 86. Konkrétně se jedná o skutečnost, že sultán Ahmed I. Zadal architektovi Agovi Mahmedovi vybudování určité stavby podobných rozměrů, jíž dnes známe pod názvem Modrá mešita. Viz obrazová příloha str. 6.

¹⁶⁰ Narodil se 30. května 1524, Konstantinopol. Zemřel 13. prosinec 1574, tamtéž. Byl osmanským sultánem od roku 1566.

na mešitu Ayasofya, uvalena fatva¹⁶¹ a takového člověka pak jako nepřítele bez milosti popravili. Selim II. a po něm další sultánové se pak nechávali uložit k poslednímu odpočinku na posvátné půdě u této mešity, stavěli si na zahradě majestátní hrobky, (Murad III. a Mehmed III.) nebo nechávali uložit své ostatky do přestavěných prostor staré křesťanské křtitelnice. Kupole mešity Ayasofya tak dodnes stojí obklopená hotovým městem z jejích menších kopií.¹⁶²

Koncem šestnáctého století u západní zdi přibyly dvě fontány, aby se věřící měli před vykonáním modlitby kde umýt. V devadesátých letech šestnáctého století nechal u pilíře východního oblouku sultán Murad zbudovat malý altánek se zakulacenou střechou do něhož se vcházelo po příkrých schodech. Jednalo se o vyvýšené místo pro kazatele tzv. minbar. Do samotného oblouku pak umístil ústřední část každé mešity zvanou mihráb.

Každá část mešity Ayasofya směřovala k černému kameni v Mekce. Každá část možná ano, neplatilo to však o orientaci budovy samotné. Polohu Hagie Sofie jako ostatně všech křesťanských svatostánků určoval východ a západ slunce. Západ přitom znamenal smrt a utrpení, východ s prvními slunečními paprsky oslavoval zmrtvýchvstání Krista a na tuto světovou stranu byl umístován i hlavní oltář. Problém mešity v Istanbulu byl v tom, že Ka'ba¹⁶³ se nacházela jihovýchodně, což nikterak nekorespondovalo s původním půdorysem Hagie Sofie.

Metr po metru, rok co rok, kousek po kousku následovníci sultána Mehmeda posunovali chrám Hagia Sofia¹⁶⁴ směrem k černému kameni¹⁶⁵ až jej přeměnili na mešitu. Může to být

¹⁶¹ Což je forma nábožensko - právního prohlášení islámských duchovních, která zdůvodňuje či nábožensky posvěcuje určité jednání nebo politiku.

¹⁶² Srv. HOLLIS, Edward. *Skrytý život budov*. Praha: Slovart s.r.o., 2012, str. 78-80.

¹⁶³ Taktéž Kába (arabsky الكعبة) je nejposvátnějším místem islámu. Nachází se v městě Mekka uprostřed Velké Mešity (Al-Masdzid al-Haram).

¹⁶⁴ V té době již Turky přejmenovaný na Ayasofya.

¹⁶⁵ Do východního rohu fasády svatyně Ka'by je vložen posvátný černý kámen, obklopený stříbrným rámem.

chápano i jako odplata za to, jak křesťané naložili s Parthenónem.¹⁶⁶ Ayasofya byla považována za jakousi mešitu mešit v jejíchž zdech měly pronesené modlitby největší váhu. Od dob kdy Mehmed II.¹⁶⁷ pronesl své zaříkadlo se z Hagie Sofie stala mešita, každá mešita však zároveň byla Hagií Sofií.

V roce 1922 se konec osmanské říše nezadržitelně blížil. Roku 1925 se Mustafa Kemal¹⁶⁸ snažil vymýtit islámská pravidla, a proto mimo jiné nechal zavřít všechna císařská mauzolea do nichž se věřící chodili modlit a také všechny dervišské kláštery, které dle něho byly přežitky minulosti. Kláštery navíc prý zaváněly mystikou. Tím ale jeho aktivity nekončily. Předstoupil před Velké národní shromáždění v Ankaře s projevem o patrně největším, nejviditelnějším a možná i nejožehavějším přežitku minulosti: o mešitě Ayasofya. Mezinárodní situace mu nahrávala. První světová válka skončila a vítězové z Evropy se pomstychtivě dožadovali toho, aby se prokletí sultána Mehmeda stalo minulostí a z mešity Ayasofya byla znovu Hagia Sofia. Potupná severská smlouva hovořila jasně: z největší mešity v největším městě tureckého národa bude kostel. Atatürk však vymyslel jak potupě utéci a prohlásil: *„Přizvali jsme Byzantskou společnost ze Spojených států a pověřili ji zahájením vykopávek na půdě mešity Ayasofya. Z mešity Ayasofya se stane muzeum.”*¹⁶⁹ Ayasofya se tedy chrámem Hagia Sofia oficiálně zpět už nikdy nestala.

V roce 1929, po čtrnácti stoletích existence, z mešity Ayasofya najednou byla pouhopouhá budova, nikam neorientovaná a nic nepředstavující. Archeologové z Byzantské společnosti vedli vykopávky v přední části stavby a pod dlážděním objevili

¹⁶⁶ Parthenón (řecky Παρθενών, chrám panen) byl hlavním chrámem antických Athén zasvěceným bohyni Athéně Parthenos (Panenské).

¹⁶⁷ Mehmed II. Fatih (Dobytatel), (30.března 1432-3.května 1481) byl turecký sultán z dynastie Osmanů, vládl v letech 1451-1481. Vojsko pod jeho vedením dobylo Konstantinopol.

¹⁶⁸ Mustafa Kemal Atatürk narozený jako Mustafa ibn Ali později znám jako Mustafa Kemal, Kemal Paša a Ghazi Kamal Paša, (19.května 1881-10.listoúadu 1938) byl turecký vojevůdce a státník, zakladatel a první prezident Turecké republiky (1923).

¹⁶⁹ HOLLIS, Edward. *Skrytý život budov*. Praha: Slovart s.r.o., 2012, str. 83.

základy baziliky z doby císaře Theodosia, které přestály ničivý požár povstání Nika v roce 532. Z poničených zdí byly odstraněny nánosy bílé barvy čímž byla odhalena zářivá mozaika císařů Konstantina a Justiniána, Panny Marie a Ježíše Krista. Když pak archeologové odsunuli stranou modlitební koberce našli rudě zbarvený kámen omfalos, jenž byl dříve považován za pupek světa. Archeologové ctili i skutečnost, že Hagia Sofia bývala mešitou, proto se ani nedotkli minaretů, fontán, či dokonce samotného mihrábu a minbaru.

Krátce na to se začaly množit petice a nejružnější kampaně za navrácení budovy a to jak ze strany křesťanů tak muslimů. Oba tábory vznášely nároky podložené argumenty z dávné historie. Našli se i tací, kteří navrhovali, aby se z mešity Ayasofya stal památník obětem střetu civilizací neboť stavba sama o sobě byla od dob křížových výprav až do novodobého boje s terorismem jeho očitým svědkem. Nakonec se všichni shodli na tom, že turecká vláda a UNESCO¹⁷⁰ nedělají dost pro patřičné zachování celé budovy. Za nedostatkem financí pak všichni bez rozdílu víry viděli politikaření.

V roce 2006 do prostor již bývalé mešity Ayasofya zavítal papež Benedikt XVI.¹⁷¹ Když stál před mihrábem a pronášel obligátní Zdrávas Maria jeho muslimští odpůrci venku padali na kolena před mozaikami římských císařů a vzývali Alláha.¹⁷² Toho dne žádné zaříkadlo nepadlo. A i kdyby, Marie nebo Alláh by je jen těžko mohli slyšet, neboť celá kupole rezonovala ohlušujícím rykem shromážděného davu. A nohy zbloudilých poutníků dál šlapaly po kameni, jenž kdysi představoval samotný střed světa.¹⁷³

¹⁷⁰ Anglicky United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization je organizace OSN pro výchovu, vědu a kulturu.

¹⁷¹ Benedikt XVI. vl. jm. Joseph Ratzinger, narozen 16. dubna 1927 Marktl, je emeritní papež, který byl v letech 2005–2013 v pořadí 265. papežem, suverémem státu Vatikán.

¹⁷² Označení pro nejvyšší bytost v islámu.

¹⁷³ Srv. HOLLIS, Edward. *Skrytý život budov*. Praha: Slovart s.r.o., 2012, str. 81-84.

3.3. Boží Moudrost a její význam

Chrám Hagia Sofia v Konstantinopoli se stává již od raných dob svého vzniku prototypem ke stavbě dalších chrámů a kostelů. Později plní tu samou funkci při stavbě kostelů ruských. Z pravoslavného pohledu představuje chrám celý svět, je to místo, kde se uskutečňuje setkání věřících s Bohem. Proto je možné nahlížet na oltář jako na prostor brány spojující nebe a zemi. K tomuto propojení dochází během liturgie a zprostředkovatelem v tomto aktu se stává kněz. Ostatní svatí jsou účastni mj. v ikonách a na apoštoly lze pohlížet jako na opěrné sloupy budovy. Pro ortodoxní věřící je toto naplněným obrazem kosmu. *„Svátostné a bohoslužebné úkony a jejich nejmenší podrobnosti mají symbolický význam. Symbol však je pro východního křesťana mnohem více než pouhý obraz a náznak, je tajemně spojen se svým pravzorem, je téměř skutečnost sama.“*¹⁷⁴

Ve středověku měl člověk daleko více než my dnes sklon k emocionálnímu prožívání neznámých významů liturgické, umělecké a jiné symboliky. *„Za pochopitelným smyslem byla přítomna jakási velemoudrost, smyslová perspektiva, prosvítání jiných významů, které zjevně nebylo nutné vysvětlovat logicky, aby bylo možné procítit skutečnost jejich existence.“*¹⁷⁵

Boží moudrost patřila v Byzanci k nejuctívanějším projevům Božím. Jí se například podle svého obdivovaného vzoru sv. Řehoře z Nazianu¹⁷⁶ zaslíbil už v dětství i budoucí apoštol Slovanů Konstantin - Cyril. Zobrazovala se většinou jako postava mladé ženy nebo jako anděl s křídly či bez nich, výjimečně i v podobě Krista Pantokratóra.

¹⁷⁴ ŘÍČAN, Rudolf. Dvanáct století církevních dějin. Praha: KALICH, 2008, str. 179.

¹⁷⁵ LÁŠEK, Jan Blahoslav. LUPTÁKOVÁ, Marina. ŘOUTIL, Michal. *Ikona v ruském myšlení 20. století*. Pavel Mervart: 2011, str. 353.

¹⁷⁶ Narozen roku 329 Arianz v Kappadokii, zemřel 25. ledna 389 tamtéž, taktéž znám jako Řehoř Bohoslovec. Jeden z kappadockých otců, nejvýznamnějších řeckých ranně křesťanských teologů 4. století.

Na Balkáně a později i na Rusi je Sofie součástí ilustrací starozákonní knihy Přísloví, kde je ovšem již vnímána v novozákonním eucharistickém kontextu. Boží Moudrosti byly zasvěceny přední chrámy v řadě byzantských měst z nichž mezi nejznámější patří chrámy v Konstantinopoli jako chrám Hagia Sofia, Soluni, Monemvasii, Orchidu, Serdici (dnešní Sofii), nebo v Kyjevě.¹⁷⁷

Mytologickou představu bohyně moudrosti lze definovat čtyřmi vlastnostmi: 1)panenskost; 2)mateřství; 3)láska k vystavěným lidským městům poslušným zákona; 4)vše koná v duchu úkolu být ochránkyní měst. Tyto čtyři vlastnosti později přecházejí do byzantské představy Bohorodičky, což nám dává zřejmou a jasnou odpověď na propojení pohanské a křesťanské ochránkyně měst řeckého lidu. Rozdíl udávající hranici mezi antickým intelektualismem a starozákonním personalismem se skrývá v pozdně biblické didaktické literatuře,¹⁷⁸ kde se setkáváme s podobou Velemoudrosti Boží definovanou živou či ztělesněnou existencí.¹⁷⁹

Sofia se skrývá za hradbami sobectví. Sofianická vize jakožto vize duchovní předpokládá stejné podmínky, jaké otcové kladli pro kontemplaci: Boží osvětlení a čistotu srdce. *„Čistota srdce, pannenství, úplná a neposkvřněná čistota jsou nutnými podmínkami, máme-li spatřit Sofii - Moudrost.“*¹⁸⁰ Takovéto bylo rovněž vnímání Boží moudrosti v době vzniku samotného chrámu Hagia Sofia, které provázela myšlenka, že vnitřní sjednocení sice zahrnuje všechno co existuje, ale týká se především sjednocení lidských bytostí. *„Máme jistě určitou zvláštní cestu, která vede ke sjednocení lidí a tou je srdce. Jeden duch působí na druhého ducha prostřednictvím citu. Stejně přesvědčení nacházíme u jednoho lidového kazatele: Boží*

¹⁷⁷ Srv. VAVŘÍNEK, Vladimír. *Encyklopedie Byzance*. LIBRI Slovanský ústav AV ČR: v.v.i., Praha, 2011, str. 187.

¹⁷⁸ Konkrétně výše zmíněné: Kniha Moudrosti, Sírachovec, Přísloví.

¹⁷⁹ Srv. LÁŠEK, Jan Blahoslav. LUPTÁKOVÁ, Marina. ŘOUTIL, Michal. *Ikona v ruském myšlení 20. století*. Pavel Mervart: 2011, str. 356.-362.

¹⁸⁰ ŠPIDLÍK, Tomáš. *RUSKÁ IDEA III, jiný pohled na člověka*. Velehrad: Roma s.r.o., 1996, str. 324.

moudrost vybudovala náš organismus takovým způsobem, že si pomocí svých citů uvědomujeme celý existující vesmír se všemi jeho vlastnostmi a rozmanitostmi."¹⁸¹ Tuto tezi svým výkladem významu Boží moudrosti plně podporuje Theofanes,¹⁸² který je přesvědčen, že velké dílo sjednocení celého světa se stane skutečností primárně v srdci a skrze lidské srdce.

„Slova Eutociova¹⁸³ na konto chrámů obecně znějí: Chrám zobrazuje svět, Boží dílo a také prozrazuje přítomnost transcendentna, je to Boží dům a brána nebeská (srv. Gn 28,17). Dávné katedrály měly náboj síly a nadpřirozené intenzity a jejich dynamismus nám ještě dnes vyráží dech a vyvolává extázi.“¹⁸⁴

Ruský filozof Vladimir Florenskij zastává názor, že představa Boží Moudrosti zasahuje ruské náboženské vědomí v jeho vlastních pramenech a v hlubokých základech jeho původnosti. Význam jména Hagia Sofia hraje významnou roli také v Solovjovově filozofii, kde se jedná o syntézu křesťanské dogmatiky a intuice bytnosti zářící krásou, která se vtěluje do světa aby ho proměnila.

Ježíš Kristus, Bůh a člověk v jedné osobě, Moudrost Boží a Sofia je stvořená všejednota. Hlava církve, Prvorozený a cíl veškerého stvoření ve vtělení. Z tohoto důvodu poznamenává Florenskij, byla Hagia Sofia postavená za císaře Justiniána, zasvěcena vtělenému Slovu.¹⁸⁵

Tomáš Špidlík ve svém díle uvádí důvody, které nás přivádí ke ztotožňování Sofie s Kristem jakožto vtěleným *logem*, jinak řečeno synem Boží Moudrosti, což ve svých textech dokazuje

¹⁸¹ ŠPIDLÍK, Tomáš. *RUSKÁ IDEA III, jiný pohled na člověka*. Velehrad: Roma s.r.o., 1996, str. 312.

¹⁸² Byzantský kronikář a zpovědník.

¹⁸³ Eutokios z Aškalónu (řecky ΕΥΤΟΚΙΟΣ, do latiny přepisováno jako Eutocius) žil v letech 480 - 540 n. l., byl řeckým matematikem, napsal mj. komentáře k Archimédovým a Apollóniovým dílům, díky nimž je i v dnešní době hodně známou osobností.

¹⁸⁴ ŠPIDLÍK, Tomáš. *RUSKÁ IDEA III, jiný pohled na člověka*. Velehrad: Roma s.r.o., 1996, str. 313.

¹⁸⁵ Takže slavnost posvěcení padá na 22.-23. prosince a slavnost zasvěcení pravděpodobně na den Vánoc. Srv. ŠPIDLÍK, Tomáš. *RUSKÁ IDEA III, jiný pohled na člověka*. Velehrad: Roma s.r.o., 1996, str. 319. Ostatně jako u všech ruských filozofů, je jejich náboženský život s dílem niterně propojen.

i Sobolev. Tato skutečnost je známa i z dokazování ostatních sofiologů.

Význam Sofie podává niterný důkaz jak hlubokou myšlenkou je křesťanská společnost definována. Pojmenování středověkého konstantinopolského chrámu z doby císaře Justiniána názvem Hagia Sofia jistě proto není jen plytké a nahodilé. Těžko tvrdit, zda si tuto skutečnost uvědomuje i prostý lid té doby. Vzhledem k tomu, že císařova oddaná zbožnost a vzdělanost není tajemstvím, je však více než pravděpodobné, že význam Boží Moudrosti pro svůj hlavní monument zvolil cíleně. Chrám Hagia Sofia je od svého vzniku až do našich věků hmatatelným dokladem nejen Justiniánovi velikosti, ale i síly svého jména. Sofiologie zaznamenává dynamismus tohoto dění. *„Vertikály a spousty kamene v gotice jsou násilím vrhány k nekonečnu a strhují spolu lidského ducha. Zato v chrámu Svaté Moudrosti se všechno řadí kolem centrální osy, která je korunována velebnou kupolí a krásu vyjadřuje esoteričtějším způsobem. Krása přichází z tajemné hloubky a z neomezené výše, sestupuje na člověka a naplňuje ho transcendentním mírem. Celý vesmír je proto určen stát se Božím chrámem.“*¹⁸⁶

¹⁸⁶ ŠPIDLÍK, Tomáš. *RUSKÁ IDEA III, jiný pohled na člověka*. Velehrad: Roma s.r.o., 1996, str. 314.

ZÁVĚR

Císař Justinián ač vládl pevnou rukou byl snad hned po Konstantinovi Velikém, který z malé řecké osady Byzantion vybudoval své sídelní město, druhým panovníkem jehož činy a působení měly na Byzantskou říši vliv i po mnohá další staletí. Zasloužil o mnohé v konečném důsledku značně revoluční změny. Podpořil stavbu mnoha budov jak církevního tak světského charakteru.

Byl velkým panovníkem ve všech oblastech na které měla jeho rozhodnutí nějaký vliv, důkazem toho je nám dodnes stojící chrám Hagia Sofia, ve kterém se realizoval jeho pocit důležitosti a moci a o níž on sám prohlásil, že touto stavbou překonal i samotného biblického Šalamouna.

Chrám Hagia Sofia se pak stává centrálním místem kulturního, společenského, ale i politického života celé Byzantské říše. Ani po dobytí Konstantinopole osmanskými Turky v roce 1453 neztrácí Hagia Sofia na důležitosti, je přeměněna na mešitu a jsou k ní přistavěny okolní minarety. Stěžejní význam má také skutečnost, že v jejím blízkém okolí se dává následně pohřbít ne jeden ze zesnulých sultánů.

Byzantské umění nám na některých dochovaných artefaktech poskytuje skvostné pohledy dodnes. Lze obdivovat jeho složitost, autentičnost a rovněž také nesmírnou propracovanost někde snad balancující na tenké hranici s okázalostí. V oblasti použitých materiálů se oproti umění západu zrcadlí nebývalé bohatství, které však mnohdy vede k vyprázdňení státní pokladnice a ruinování rozpočtu. Toto se například císař Justinián snažil kompenzovat tím, že zvýšil daně prostému obyvatelstvu. Dokonce zavedl na radu svého významného činitele v oblasti státní správy Ioanna z Kappadokie mnohé další nesmyslné poplatky kterými zatížil běžný lid.

Nepopíratelným faktem i přesto zůstává, že žádný z dalších panovníků a vládců Byzantské říše se císaři Justiniánovi I. svou velikostí ani svými činy nemohl vyrovnat.

POUŽITÁ LITERATURA a další odborné zdroje

Prameny

ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΩΣ. ΠΕΡΙ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ.[online]. Electronic informations. Page revision 8th of April 2012. edited and translated into DEWING. H.B. ISO 690-8/2e. [cit.2013-5-13]. URL <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Anecdota/home.html>.

ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΩΣ. ΠΕΡΙ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ. [online]. Electronic informations. Page revision 14th April 2012. ISO 690-8/2e. [cit.2013-5-13]. URL <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Buildings/home.html>.

Sekundární literatura

AVENARIUS, Alexander. *The Byzantine Struggle over the Icon*. Bratislava: Slovak Academy of Sciences, 2005. ISBN 90-88880-66-1.

BOVINI, Giuseppe. *Mosaiken aus Ravenna*. Longo, 1976, str. 46.

BULGAKOV, Sergej, Nikolajevič. *Ikona a úcta k ní. Dogmatický přehled. 3. Umění a ikona*. In *Ikona v ruském myšlení 20. století*. Pavel Mervart, 2011, str. 158.

BURCKHARDT, Jacob, Christoph. *Die Zeit Constantins des Grossen*. Basel: Schwabe, 1978; CLAUSS, Manfred. *Konstantin Veliký: římský císař mezi pohanstvím a křesťanstvím*. Praha: Vyšehrad, 2005.

DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdělanost*. Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-409-0.

DOSTÁLOVÁ, Růžena; OLIVA, Pavel; VAVŘÍNEK, Vladimír. *Řecko*. Praha: Libri, 2002. ISBN 80-7277-110-8.

FLORENSKIJ, Pavel, A. *Ikonostas*. Brno: L. Marek, 2000. ISBN 80-86263-13-4.

FORSYTH, George H. *The Church and Fortress of Justinian*. University of Michigan: 1973, str. 20.

HAVLÍK, Lubomír. *Přehledné dějiny Byzance*. Brno: Rektorát UJEP Brno, 1979. ISBN 55-981-79.

HLAS PRAVOSLAVÍ. FILOKALIA - O POKÁNÍ, SVATÁ HORA ATHOS, VZPOMÍNÁK NA OTCE VÁCLAVA ČIKLA, OSADNÉ. Vydává Pravoslavná církev českých zemích s požehnáním + Kryštofa, arcibiskupa pražského a metropolity českých zemí a Slovenska. Registrace: MK ČR E 248. Ročník XVI., číslo 1/2010, str. 16-17.

HOLLIS, Edward. *Skrytý život budov*. Praha: Slovart s.r.o., 2012. ISBN 978-80-7391-578-0.

HRADEČNÝ, Pavel. a kol. *Dějiny Řecka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. 768 s. ISBN 80-7106-192-1.

HROCHOVÁ, Věra. TŮMA, Oldřich. *Byzantská společnost: Soubor byzantských reálií*. Praha: Karolinum, 1991. ISBN 382-112-91.

I Mosaici Ravenna ti Della Chiesa di S. Vitale / Santi Muratori Ravenna. 2nd ed. Bergamo: Isti tuto Italiano d'Arti Grafiche, 1945, str. 14-40.

JAZYKOVOVÁ, Irina. Chrám Sv. Sofie in *Chrámy nejkrásnější a nejzajímavější a kláštery*. Praha: Fortuna Print. 2006. ISBN 80-7321-202-1.

KOMNENA, Anna. *Paměti byzantské princezny*. Praha: Odeon, 1996. ISBN 80-207-0527-9.

LASSUS, Jean. *Raně křesťanské a byzantské umění (Umění světa)*. Praha: Artia, 1971.

LÁŠEK, Jan Blahoslav. LUPTÁKOVÁ, Marina. ŘOUTIL, Michael. *Ikona v ruském myšlení 20. století*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011. ISBN 978-80-87378-98-4.

LÁŠEK, Jan Blahoslav. *Počátky křesťanství u východních Slovanů*. Praha: SÍŤ, 1997. ISBN 80-86040-05-4.

LAZAREV, Viktor. *Storia della pittura bizantina*. 1. questione. Torino: Einaudi, trad. di Gildo Fossati, 1967.

MACŮREK, Josef. *Dějepisectví evropského východu*. Praha: Historický klub, 1946. 349 s.

MEIER, Misha. *Justinián*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009. ISBN 978-80-86818-88-7.

OHLER, Norbert. *Katedrála; náboženství - politika - architektura - dějiny*. Jinočany: H & H Vyšehradská, 2006. ISBN 80-7391-040-0.

PIJOAN, José. *Dějiny umění/3*. BALIOS, knižní klub. Euromedia Group k.s., 1998. ISBN 80-7176-866-9.

ŘÍČAN, Rudolf. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha: KALICH, 2008. ISBN 978-80-7017-064-9.

SKŘEJPEK, Michal. *Římské soukromé právo systém a instituce*. Plzeň: Aleš Čeněk s.r.o., 2011. ISBN 978-80-7380-334-6.

SYROVÝ, Bohuslav a kol. *Architektura svědectví dob. Přehled vývoje stavitelství a architektury*. Praha: Nakladatelství technické literatury, 1977.

ŠPIDLÍK, Tomáš. *Ruská idea III: jiný pohled na člověka*. Velehrad: Roma s.r.o., 1996. ISBN 80-86045-02-1.

ZÁSTĚROVÁ, Bohumila. Dějiny Byzance. Praha: ACADEMIA, 1996.
ISBN 80-200-0454-8.

Užité encyklopedie a slovníky

KOCH, Wilfried. *EVROPSKÁ ARCHITEKTURA Encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*. Praha: IKAR, 1998.
ISBN 80-7202-388-8.

KOLEKTIV autorů. *Všeobecná encyklopedie*. Praha: DIDEROT, 1999.
ISBN 80-902555-2-3.

LAROUSSE. *Encyklopedie umění středověku*. Praha: ODEON, 1999.

LINHART, Jiří. *Slovník cizích slov pro nové století*. Litvínov: Dialog, 2007. ISBN 80-7382-005-6.

Ottův slovník naučný: Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. 13. díl. Praha: Vydavatelství a nakladatelství J. Otto, 1989.

STRAYER, Joseph R. *Dictionary of the Middle Ages*. Volume 3. Volume 4. Volume 6. Volume 7. Volume 12. NEW YORK: Charles scriber's sons, 1985. ISBN 0-684-16760-3.

VAVŘÍNEK, Vladimír. *Encyklopedie Byzance*. Praha: LIBRI, Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2011. ISBN 978-80-7277-485-2, (Libri). ISBN 978-80-86420-43-1, (Slovanský ústav).

Další tematická literatura

EASTMOND Antony. *Art and Identity in Thirteenth - Century Byzantium Hagia Sophia and the Empire of Trebizond*. Burlington: Ashgate Publishing Company, 2004. ISBN 0-7546-3575-9.

FOTOPOULOS, Vasilis. *Meta to Byzantio the Surfoval of Byzantine Sacred Art*. APRIL: THE PRIVATE BANK & TRUST COMPANY LIMITED, 1996. ISBN 960-85776-0-8.

TETERIATNIKOV, Natalia B. *Mosaics of Hagia Sophia, Istanbul The Fossati Restoration and the Work of the Byzantine Institute*. Washington D.C:Dumbarton Oaks, 1998. ISBN 0-88402-264-1.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

1. NEZNÁMÝ AUTOR. *Slonovinový diptych zv. Barberini, zpodobující císaře Justiniána*. Převzato z PIJOAN, José. *Dějiny umění/3*. BALIOS, knižní klub. Euromedia Group k.s., 1998. Viz str. 94.
2. Řez a půdorys chrámu Hagia Sofia v Konstantinopoli. Převzato z PIJOAN, José. *Dějiny umění/3*. BALIOS, knižní klub. Euromedia Group k.s., 1998. Viz str. 76. (Stavba představuje prototyp centrálního kupolového chrámu, odpovídající zásadám východní liturgie, která shromažďovala v jednom prostoru všechny přítomné, věřící i sluhy boží.)
3. NEZNÁMÝ AUTOR. *Interiér chrámu Hagia Sofia v Konstantinopoli*. Převzato z PIJOAN, José. *Dějiny umění/3*. BALIOS, knižní klub. Euromedia Group k.s., 1998. Viz str. 70. (Chrám Hagia Sofia znamená významnou etapu ve vývoji architektury. Při značných rozměrech stavby umožnilo vylehčení opěrných prvků zvětšit vnitřní prostor. Logická skladba architektonického celku není nikterak na překážku byzantské zálibě v monumentálnosti a nádheře.)
4. NEZNÁMÝ AUTOR. *Deesis, Pantokratór naslouchá prosbám Bohorodičky*. Převzato z PIJOAN, José. *Dějiny umění/3*. BALIOS, knižní klub. Euromedia Group k.s., 1998. Viz str. 108. (Deesis z počátku 13. století, který se zachoval v jižní části horní galerie chrámu Hagia Sofia v konstantinopoli. Zduchovnělým výrazem tváře, jemnou modelací a vytríbenou barevností se řadí k nejvýznamnějším dílům byzantského umění.)
5. Chrám Hagia Sofia v Konstantinopoli. Převzato z *Chrámů nejkrásnější a nejzajímavější a kláštery*. Fortuna Print. Praha, 2006. Viz str. 83. (obrazové materiály FOTOBANK.COM/AGENTSVO/Bridgeman/Top/Foto/ImageBank/REX/Taxi/Tony Stone).
6. Modrá mešita zbudovaná naproti chrámu Hagia Sofia v letech 1609-1616. Převzato z *Chrámů nejkrásnější a nejzajímavější a kláštery*. Fortuna Print. Praha, 2006. Viz str. 83. (obrazové materiály FOTOBANK.COM/AGENTSVO/Bridgeman/Top/Foto/ImageBank/REX/Taxi/Tony Stone).

SUMMARY

The first chapter generally focuses on the life and work of the Emperor Justinian I, and since his arrival in Constantinople, where the young Justinian came with his uncle Justin, despite his accession to the throne and become the imperial power, to Justinian extensive activity in all spheres.

The thesis analyzes how strongly based Christian emperor sees himself, his religious beliefs, private, political and government and military life. In this way, it cannot be forgotten to mention Justinian's original marriage to an actress and later his lawfully wedded wife Theodora, who through their position seeks to promote and implement some of their ideals.

Also abundant is Justinian's political and governmental activity which seeks the help of various military campaigns to replenish the ideal of one united large empire. In the field of public administration is a very important piece of legal work - Justinian's code and other modifications and collection of the laws.

Justinian's rule is further more complicated by several action, either it is the uprising of Nika (which was led strictly against the emperor), the plague, earthquakes and some other natural phenomena which devastated the land and had enormous negative impact on Constantinople.

Despite this fact is Justinian one of the most important emperor of Byzantine Empire - possibly even the most important.

The second climax of this work is Byzantine Art. It is crucial to mention the fact that Byzantine Empire becomes a model for many other areas or territories.

In the field of art there are also pointed out the characteristics that then affect a wide area, not only in the

territory of the Byzantine Empire. Highlights the specifics of a newly developed techniques as were used during the period.